

MOĞOL NEKÜDERÎLERİN KÖKENİ VE FAALİYETLERİ

ÖMER SUBAŞI*

Giriş

Moğol tarihi üzerine yapılan çalışmalar sırasında merak uyandıran mevzuların başında Moğollara tabi olup da onlarla birlikte hareket eden boyların menşei meselesi gelmektedir. Bu toplulukların bir kısmının menşei tespit edilmiş olsa da önemli bir bölümü üzerine yapılan tartışmalar uzun zamandan beri süregelmektedir. Bu tartışmaların gölgesinde Moğolların doğudaki askerî faaliyetleri sırasında şahsi çıkarları gereğince Kirmân, Sîstân, Yezd, Şîrâz ve Herât gibi şehir veya bölgeleri yağmalamaktan çekinmeyen, ayrıca yöresel güçlerin ordularında dönem dönem hizmet eden Neküderîlerin kim olduklarına dair birçok farklı iddia ileri sürülmüştür.¹ Bu topluluk hakkında yapılan çalışmaların neticesinde ortaya çıkan genel kanı Neküderîlerin, Çağatay'ın torunu ve Hülegü ile batıya gelen Neküder Oğul'un komuta ettiği kuvvetlerin bakiyelerinden oluştuğudur. Bununla birlikte İlhanlı Hükümdarı Ahmed Teküder'in (Neküder-Tekudar)² öldürülmesinin hemen ardından sağ kalan taraftarlarının Afganistan'a giderek orada faaliyet gösterdiği ve bundan dolayı Neküderîlerin Ahmed Teküder'in ordusundan geriye kalanlardan meydana geldiği fikri de tarihçiler arasında taraftar bulan yaygın bir

* Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Artvin/TÜRKİYE, omersubasi@artvin.edu.tr

¹ Neküder (نکودر) veya Nekudar (نکودار) ismi Farsça kaynaklarda iki şekilde verilmiş olsa da araştırma eserlerinde ismin Niküder, Nikudar, Negüdâr, Nigüder, Niguder, Nigoder gibi birçok farklı yazılışı mevcuttur. Tuncer Gülensoy, Paki Küçüker, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, İstanbul 2015, s. 342; Francis Woodman Cleaves, "The Mongolian Names and Terms in The History of The Nation of The Archers by Grigor of Akanc", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol.12 No. 3 / 4 (Dec., 1949), s. 427,428.

² Teküdar (تکودار) ismi Nikudar veya Nigudar olarak da geçmektedir. Ancak Ermeni kaynakları ismi Tegüder, Tagudar, Tagutar, Tekudar, Teküdar, Tongodar olarak verir. Stepannos Orbelean, *History of the State of Sisakan*, (Trans.: Robert Bedrosian), Long Branch 2015, s. 217; A.G. Galst'yan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev.: İlyas Kamalov), Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s. 75; Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, (Çev.: Altay Tayfun Özcan), Selenge Yay. 2015, s.139; Edward G. Browne, *A History of Persian Literature Under Tartar Dominion (A.D. 1265-1502)*, Cambridge 1920, s. 25; Gülensoy-Küçüker, *a.g.e.*, s. 344; Volker Rybatzki, *Die Personennamen und Titel Der Mittelmongolischen Dokumente*, Helsinki 2006, s. 376.

görüştür. Bu görüşlerin aksine XIII.-XIV. yüzyıl İlhanlı coğrafyasında kaleme alınan Câmî'ü't-Tevârih, Târih-i Vassâf, Târih-i Benâketî ve Târih-i Güzîde gibi genel, Târihnâme-i Herât, Târih-i Sîstân, Şîrâz-nâme ve Târih-i Şâhî-yi Karahıtaiyân gibi şehir veya bölge tarihi üzerine yazılan daha özel kaynaklar ayrıca Gürcü ve Ermeni tarihleri tetkik edildiğinde yukarıda kısaca ifade edilen iddiaların geçerliliğini yitirdiğini söylemek mümkündür. Öyleyse Neküderiler kimdir ve bunların Çağataylar ile İlhanlı siyasi hayatındaki önemi nedir sorusuna cevap bulabilmek için bu topluluğun menşei meselesine farklı pencereden bakılmadır. XIII. yüzyılın ilk yarısında Batu Ulusu'na mensup olup da Ögedey Kağan tarafından Afganistan'a gönderilen ve orduya katıldıktan kısa süre sonra bu kuvvetleri idare etmeye başlayan Neküder Noyan'ın hizmetindeki askerleriyle yöresel bir güç olarak tarih sahnesine çıkması göz önünde bulundurularak, tartışmalı menşei meselesine yeni bir açıklama getirmek gerekmektedir.

Çağatay'ın Torunu Teküder-Neküder Oğul'un Hülegü Han ile Batıya Gelişi ve Gürcistan'daki Faaliyetleri

İlhanlı tarihi boyunca Neküderiler ismiyle tarihi kaynaklarda kendilerinden söz ettiren, yaptıkları yağma ve çapul girişimleriyle, gösteriş ve tantanadan uzak, ahşaptan üzengileri, pamuktan mamul sade elbiseleri, keçeden veya deriden zırhlarıyla bir tümen askerle³ çevrelerine korku salan bu topluluğun menşei üzerine yapılan araştırmalar Çağatay'ın torunu Neküder Oğul üzerine yoğunlaşmaktadır. Aslında Marco Polo'nun eserindeki “*Kral Neküder onbin adamını alır ve Çağatay Kağan'ın sarayına gider, Çağatay onun amcasıdır ve bu yüzden sarayında bir süre kalır.*” kaydı bu düşüncenin temelini oluşturmaktadır.⁴ Bu ifade Neküderilerin doğrudan Neküder Oğul aracılığıyla Çağataylar ile bağlantısının olduğuna dair görüşün günümüz tarihçileri arasında taraftar bulmasına sebebiyet vermektedir.⁵ Ancak bu iddiayı ele almadan önce Neküder Oğul'un batıya gelişi ve Gürcistan'daki isyanı iyi etüt edilmelidir.

³ Ebû'l Abbâs Muînuddîn Ahmed b. Şihâbuddîn Ebû'l-Hayr Zerkûb-i Şîrâzî, *Şîrâz-nâme*, (Neşr.: İsmâil Vâiz Cevâdî), Tehrân 1310-1350, s. 91,92.

⁴ *Ser Marco Polo, The Venetian, Concerning the Kingdoms and Marvels of the East*, (Trans., Edit., Not., Map and other Illustrations Colonel Henry Yule), London 1875, s. 100; *Marko Polo Seyahatnamesi*, C. I. (Yay./Haz.: Filiz Doküman) Kervan Kitapçılık, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 35.

⁵ Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350*, (Çev.: Cemal Köprülü), Ankara 1957, s. 86,87; W. Barthold, *Tezkire-yi Coğrafîyâ-yı Târih-i İran*, (Terc.: Hamza Serdâdver), Tehrân 1308, s. 134; Mohammad Hussain, *The Hazaras of Afghanistan: A Study of Ethnic Relations*, McGill 2003, s. 13; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara 1991, s. 114.

Çağatay'ın sekiz oğlunun en büyüğü Muçi Yebe'nin iki oğlundan birisi olan Neküder Oğul, bir tümen asker ve Çağatay ulusundan bir kabileyle Hülegü'nün (1256-1265) batıya doğru ilerleyişinde ona eşlik ederek İran'a geldi. Hülegü, kendisiyle gelen Neküder Oğul'a saygı gösterir, ona değer verirdi.⁶ Neküder Oğul, Abaka'nın 666 (1267-1268) yılında İran'daki devlet işleriyle meşgul olduğu sırada bir tümen askerle onun hizmetindeydi.⁷ Abaka (1265-1282) da babasının yolundan giderek Neküder Oğul'a hak ettiği değeri verir, izzet ve ikramda bulunurdu. Han, ordu ve ulus ile ilgili büyük işlerde her zaman Neküder Oğul ile görüşür; fikir alışverişinde bulunmak için onu çağırırdı. Abaka, yaklaşık yirmi bin kişilik bir kuvvete sahip olan Neküder Oğul'a yazlık olarak Ardahan (Artan) Dağlarını kışlık olarak da Nahcivan taraflarında Aras Nehri boylarını tahsis etmişti.⁸

Bu dönemde Abaka ile Barak (1266-1271) arasında mücadele mevcuttu.⁹ Barak kendi emniyetini temin etmek için Abaka'nın doğuya sefere çıkmasını engellemek amacıyla İlhanlı hizmetinde bulunup Gürcistan'da çadır kurmuş olan

⁶ Reşidüddin Fazlullâh-i Hemedâni, *Câmi'ü't-Tevârih* -718/1318-, C. I., (Yay./Haz.: Behmen Kerîmî), Tehrân 1983, s. 534; Reşideddin Fazlullah, *Câmi'ü't Tevârih*, C.II., (Terc.: W.M. Thackston), Harvard Üniversitesi 1998, s. 367; Hamdullâh Müstevfî Kazvinî, *Târih-i Güzide*, (Neşr.: Abdülhüseyin Nevâi), Müessesesi-i İntişârât-ı Emir Kebîr, Tehrân, 1944, s. 591; Mir Muhammed b. Seyyid Burhâneddin Hâvendşâh Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ fî Süretü'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, 903/1498, C. V., Müessesesi-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pirûz, Tehrân 1339, s. 290; Fahrüddin Ebû Süleyman Dâvûd b. Tacüddin Fahr-i Benâketî, *Târih-i Benâketî (Ravzat ü'l-elbâb fi tevârihi'l-ekâbir ve'l-ensâb)*, (Neşr.: Câfer Şiâr), Tehrân 1343, (1969), s. 397; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Şabânkâreî, *Mecma'ü'l-ensâb*, (Neşr.: Mir Hâşim-i Muhaddis), Tehrân 1376, s. 261; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev.: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s. 487.

⁷ Vassâf, ismi Neküder (نکودر) olarak; Mîrhând ve Şabânkâreî, Nekûdar (نکودار), Hamdullâh Müstevfî Kazvinî ise Tegûdar (تگودار) olarak verir. Reşidüddin de Muçi Yebe'nin oğullarını anlatırken ismi Neküder Oğul olarak verir ancak mevzu Gürcistan isyanına geldiğinde ismi Tekudar olarak değiştirir. Şerefeddin Abdullâh b. İzzeddin Fadlullâh b. Ebû Nuaym Yezdî Şirâzî Vassâf, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, (Neşr.: Abdul Muhammed Âyetî), İnstitute for Humanities an Cultural Studies, Tehrân 2004, s. 49; Şabânkâreî, *Mecma'ü'l-ensâb*, s. 261; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 591; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 290; Reşidüddin Fazlullâh/Behmen Kerîmî, C. I., s. 534; Reşidüddin Fazlullah, *Câmi'ü't-Tevârih*, (İlhanlılar Kısmı), (Çev.: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Kelejani), TTK. Yay., Ankara, 2013, s. 86; Anonim Gürcü Kroniği Neküder Oğul'un ismi Tegutar olarak vermektedir. *Kartlis Tskhovreba*, (A History of Georgia), (Trans.: Dmitri Gamq'relidze, Ed.: Roin Metreveli and Stephen Jones), Georgian National Academy of Sciences, Artanuj Publishing, Tbilisi 2014, s. 362; Aknerli Grigor ise Tağudar-Neküder şeklinde vermektedir. Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, (Çev.: Hrand D. Andreasyan), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 81,82.

⁸ *Kartlis Tskhovreba*/Dmitri Gamq'relidze, s. 362; Nahcivan her ne kadar Moğol istilası sırasında çöle çevrilmiş olsa da Kafkasya'nın diğer bölgeleri gibi burası da Moğol idarecilerinin kışlak alanları olarak zamanla önem kazanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Bayram Arif Köse, "Moğol İstilasının Güney Kafkasya Şehirleri Üzerinde İdari ve İktisadi Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, sy. 41, Aralık 2015, s. 472, 479.

⁹ İlhan Erdem, "Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağatay Mücadeleleri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 3, (1997), s. 107.

Neküder Oğul'u, gönderdiği elçiler aracılığıyla, Abaka'ya karşı ayaklanmaya teşvik etti. Bu isteğe kayıtsız kalmayan Neküder Oğul bu coğrafyada bir isyana kalkışarak Gürcistan'daki yurduna gitmek için bütün aile fertleri ve yaklaşık on bin beş yüz savaşı ile hazırlandı (Safer-Rebîülevvel 668/Ekim-Kasım 1269).¹⁰ Ardından Kars Dağlarına doğru yönelip Acara'ya gitmek üzere Karçal Dağlarının eteklerinden Şavşat'a gelerek orada kamp kurdu.¹¹ Neküder Oğul, emirlerine Derbend yoluyla Barak ile birleşmek istediğini söyleyerek asî tavırlarını devam ettirdi.¹² Kısa süre içerisinde atlılarının sayısı kırk bine ulaşmıştı. Bunlar geceleri yol kesmek suretiyle eşkıyalık yapıyorlardı.¹³ Bu tarz yağma ve talan haberlerini alan Ermeni ve Gürcü Prensleri, hep birlikte Abaka'nın yanına gidip Neküder'in cezalandırılmasını istediler. Abaka, Çurmagun'un oğlu Şiramun Noyan'a Ardahan dağlarında kamp kurmaya giden çok sayıdaki noyanın da içinde bulunduğu yüz bin kişiden oluşan Moğol süvarilerinin başına geçmesini emretti. Devamında Şiramun'u ve Gürcü orduları başında Mandatörlerin şefi İvane'yi Neküder Oğul ile cenk etmesi için Gürcistan'a gönderdi.¹⁴

Neküder Oğul, Arsiyan Dağı'nın eteklerinde konakladığı sırada ona Ardahan dağına yerleştirdiği gözcülerinden Abaka'nın emriyle kurulan büyük bir ordunun yaklaşığına ve ertesi gün orada olacaklarına dair haber geldi. Kars dağları üzerindeki ormanlarda bulunan Neküder Oğul uygun zamanı kollayıp eşleri ve eşyalarıyla birlikte harekete geçti. Neküder Oğul, derin uçurumlarla çevrilmiş yollardan yanındakiler ve askerleri ile geçip Arsiyan Dağlarını aştı. Bu sırada Şiramun bölgeye vardığında bu iki kuvvet Kuel'in önündeki bir tepenin üstünde karşılaştılar.¹⁵ İki gün boyunca süren mücadele ve savaştan sonra Şiramun, Neküder Noyan'ı savaş meydanında zor duruma düşürdü. Bundan dolayı Neküder Oğul, gizlice savaş alanından ayrılp bin süvari ile Gürcistan içlerine kaçarak Derbend'e doğru çekilmek istedi ve kurtuluşu Kutaisi'deki Kral Narin David'e sığınmakta buldu.¹⁶

¹⁰ *Kartlis Tskhovreba*/Dmitri Gamq'relidze, s. 363; *Reşîdüddîn Fazlullâh*/Behmen Kerîmî, C. II., s. 750; *Reşîdüddîn Fazlullâh*/İsmail Aka, s. 86,87; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, C. V., s. 290; Spuler, *a.g.e.*, s. 80.

¹¹ *Kartlis Tskhovreba*/Dmitri Gamq'relidze, s. 363; *Reşîdüddîn Fazlullâh*/İsmail Aka, s. 87; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 290.

¹² *Reşîdüddîn Fazlullâh*/Behmen Kerîmî, C. II., s. 750; *Reşîdüddîn Fazlullâh*/İsmail Aka, s. 87; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, C. V., s. 290.

¹³ *Kartlis Tskhovreba*/Dmitri Gamq'relidze, s. 363.

¹⁴ Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, s. 591; *Kartlis Tskhovreba*/Dmitri Gamq'relidze, s. 363; Vassâf, *Târih-i Vassâf*, s. 49; *Aknerî Grigor*/Hrand D. Andreasyan, s. 81,82; Galstyan, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁵ *Reşîdüddîn Fazlullâh*/Behmen Kerîmî, C. II., s. 750; *Reşîdeddîn Fazlullâh*/Thackston, C.III., s. 522,523; *Kartlis Tskhovreba*/Dmitri Gamq'relidze, s. 364.

¹⁶ *Kartlis Tskhovreba*/Dmitri Gamq'relidze, s. 364; Vassâf, *Târih-i Vassâf*, s. 49.

Neküder ile giriştiği mücadeleyi kazanan Şiramun , kaçakları takip etmek yerine zaferle Abaka'nın yanına döndü. Bu sırada Abaka, Barak ile Horasan'da savaşırken Neküder Oğul, bölgeye dört önemli komutanını göndermişti. Yaşananlardan haberdar olan Abaka, Kral Narin David'den artık Neküder'e yardım etmemesini istedi. Bunu kabul eden Kral, Neküder'e karşı Abaka ile birlik olmayı tercih etti. Gürcüler tarafından öldürülmekten korkan Neküder, bir haberciyi Abaka'ya gönderip tövbe ederek af ve bağışlanmak istedi.¹⁷

Bu mevzuğu sonlandırmak arzusunda olan Abaka, hiç vakit kaybetmeden Şiramun Noyan'ı büyük bir ordu ile gönderdi. Neküder Oğul da genç oğlunu Şiramun'a göndererek kendisi ile Abaka arasında görüşme ayarlaması için ondan ricada bulundu. Şiramun, istenilen her şeyi eksiksiz yerine getirdikten sonra teslim olan Neküder Oğul'u hapse attırıp karısını tutsak alarak bütün zenginliklerine el koydu (Ramazan 668/Nisan-Mayıs 1270). Ardından Gürcistan ormanlarında yakaladığı Neküder Oğul'u, oğlunu ve eşini yanına alarak 700 adamıyla birlikte Abaka'nın yanına götürdü (Rebîülevvel 670/Ekim-Kasım 1270). Abaka, onu bağışladı; ancak sırdaşı olan altı emirini öldürttü. Ordusunu yüzlük ve onluk kısımlara böldü. Elli Moğol askerini de Neküder Oğul'u gözaltında tutması için görevlendirdi. Her ve Zarvand arasında yer alan Kebudan Gölü'nün (Urmiye Gölü) ortasındaki kaleye gönderdi. Bir yıl sonra Barak hezime uğratılınca Neküder Oğul da serbest bırakıldı ve ölene kadar ordada dolaştı durdu.¹⁸ Gürcistan coğrafyasındaki isyanından sonra yakalanıp hapsedilerek ordusu dağıtılan Neküder Oğul ile alakalı olarak kaynaklarda bundan sonra hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır.

Hülegü'nün yanında İran'a gelip sonrasında kendi ulusundan müteşekkil kuvvetleriyle Gürcistan'a yerleşen Çağatay'ın torunu Neküder Oğul'un, Abaka'nın isteği doğrultusunda ordusunun parçalanarak yok edildiği, adamlarının neredeyse tamamının yakalanıp yasaya çarptırıldıktan kısa süre sonra kendisinin de öldüğü bilgisi Neküderiler hakkında yapılan çalışmalar açısından oldukça dikkat çekicidir.¹⁹ Çünkü yaşanan bu olayın akabinde İlhanlı idaresi altındaki Çağatay

¹⁷ *Kartlis Tskhovreba*/Dmitri Gamq'relidze, s. 366; Vassâf, *Târih-i Vassâf*, s. 49.

¹⁸ *Reşidüddin Fazlullâh*/Behmen Kerîmî, C. II., s. 750; *Reşidüddin Fazlullâh*/Thackston, C. III., s. 553; Reşidüddin Fazlullâh/İsmail Aka, s. 87,88; Benâketî, *Târih-i Benâketî*, s. 397; Vassâf, *Târih-i Vassâf*, s. 49; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, s. 591; Galstyan, *a.g.e.*, s. 51,71; *Kartlis Tskhovreba*/Dmitri Gamq'relidze, s. 367; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, C. V., s. 291; Fasih Ahmed b. Celâleddin Muhammed Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, C. II., (Neşr.: Mahmud Ferruh), Meşhed 1340 (1961), s. 338; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, İstanbul 2017, s. 230.

¹⁹ *Reşidüddin Fazlullâh*/İsmail Aka, s. 94.

ulusuna tâbî grupların neredeyse tamamının Gürcistan sınırları içerisinde dağıtıldığı, geri kalanların ise siyâsî bir güç oluşturabilecek kudret ve kabiliyetten yoksun olduğu açıkça görülmektedir. Özetle söylemek gerekirse isyan hakkında verilen bilgiler ışığında Neküder Oğul'un bakiyelerinin Neküderîleri oluşturduğu iddiası geçerliliğini yitirmektedir.

Neküderîler'in menşei meselesi üzerine yapılan tartışmalar sırasında öne çıkan iddialardan birisi de İlhanlı Hükümdarı Ahmed Teküder'in (Neküder-Tekudar) öldürülmesinin hemen ardından sağ kalan taraftarlarının Afganistan'a giderek orada faaliyet gösterdiği ve bundan dolayı da Neküderîlerin Ahmed Teküder'in ordusunun bakiyelerinden oluştuğudur. Hatta Afganistan bölgesindeki Hazaraların soyunun Hülegü'nün oğullarından Ahmed Teküder'in taraftarlarının torunları olduğu da düşünülmüştür.²⁰ Fakat gerek Reşîdüddîn gerekse dönem hakkında ayrıntılı bilgi veren farklı kaynaklar incelendiğinde Ahmed Teküder'den önce Afganistan coğrafyasında Neküderî topluluklarının varlığından söz edildiği rahatlıkla görülebilmektedir. Ayrıca Ahmed Teküder'in bakiyeleri ile Neküderîleri açıklamaya çalışanların gözden kaçırdıkları asıl nokta Neküderîlerin Ahmed öncesi Abaka'nın hem şehzâdeliği hem de yönetimi döneminde bu isimle özellikle Herât ve Şîrâz taraflarında yağmalar yaptıkları, hatta bu topluluğa ismini veren Batu Ulusu'ndan Neküder Noyan'ın Şehzâde Tobşin Oğul ve Şehzâde Argun ile mücadeleye giriştiğidir. Bu da Ahmed Teküder'den önce Neküderîlerin var olduğuna dair açık bir kanıt niteliğindedir.²¹

Ahmed Teküder ile Neküderîleri ilişkilendirmek isteyen araştırmacıların başvurdukları diğer bir kaynak ise Ebül-Fazl el-Allâmî'nin kaleme aldığı eseridir. Aslında bu kaynakta verilen bilgiler meseleyi farklı bir boyuta taşımaktadır.²² Müellife göre Afganistan coğrafyasında hayatını sürdüren Hazaralar, Möngke Kağan tarafından Hülegü'ye yardım için gönderilen Çağatay ordularının bakiyelerinden oluşmaktadır. Bu topluluklar Hülegü'nün oğlu Neküder Oğul (Ahmed Teküder-Neküder) komutası altında bu bölgeye yerleşerek Gazne'den Kandahâr'a Meydan'dan Belh'e kadar bütün bu yerlerin hâkimi oldular.

²⁰ Mirza Haydar Duğlat, *Târih-i Reşîdî*, (İng. Çev.: E. Denison Ross, Türk. Çev.: Osman Karatay), Selenge Yay., İstanbul 2006, s. 109; H.W. Bellew, *An Inquiry Into The Ethnography of Afghanistan*, London 1891, s. 47,48; Neslihan Durak, *Hezâreler/Hazaralar*, Malatya 2008, s.111.

²¹ Ali Asgar, Neküderîlerin, Ahmed Teküder'in ordusunun bakiyelerinden müteşekkil olduğunu düşünmüştür. *Târih-i Sîstân*, (Tash.: Melikü's-şuarâ Muhammed Takî Bahâr), (Haz.: Ali Asgar Abdulhay), Dünya-yı Kitâb, Tehrân 1381, s. 463.

²² Ebül-Fazl el-Allâmî ve eserleri hakkında bk. Enver Konukçu, "Ebül-Fazl El-Allâmî", *İ. A.*, C. X. 1994, s. 313-314.

Onlar yüz bin aileden fazlaydılar ve üçte biri atlı olup çok sayıda at, koyun ve keçileri mevcuttu. Ebül-Fazl el-Allâmî, Möngke Kağan'ın emriyle gönderilen Çağatay'ın torunu Neküder Oğul'u Hülegü'nün oğlu Ahmed Teküder ile aynı kişi olarak düşünerek Neküderilerin Çağatay Ulusu'ndan oluştuğunu ve İlhanlı şehzâdesi Ahmed Teküder tarafından idare edildiğini ifade etmesi bu topluluğun menşei üzerine çalışmalar yapan tarihçileri içinden çıkılması zor bir karışıklığa sürüklemiştir.²³

Neküderiler hakkında araştırmalar yapılırken dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da Teküder (تكودر) isminin Arapça imlası üzerinde bilerek veya sehven yapılan yanlışlardır. Kelimenin ilk harfi olan “ت” bazı kaynaklarda noktalarının birleştirilmek suretiyle “ن” harfine dönüştürülmesi bu yanlışın temel sebebidir. Bu durum kaynaklarda Teküder (تكودر) ve Neküder (نكودر) gibi anlamları birbirinden çok farklı iki ismin karşımıza çıkmasına neden olmaktadır. Çalışmada geçen Ahmed Teküder, Neküder Noyan ve Teküder-Neküder Oğul isimlerinin arasında gerek Farsça, gerekse Ermeni-Gürcü ve Arapça kaynakların mutabık olduğu isim, Müslüman olduktan sonra Ahmed adını kullanmaya başlayan İlhanlı şehzâdesi Teküder'dir.²⁴ Bununla birlikte Marco Polo eserinde Karaunaları anlatırken bizzat Neküder ismini vermesi,²⁵ Cûzcânî ve Seyf-i Herevî, Ögedey Kağan tarafından Afganiştan'a doğru gönderilen noyanların arasında Neküder Noyan'ın da olduğunu belirtmesi,²⁶ Şîrâz-nâme ve Târih-i Şâhî-yi Karahıtaiyân gibi şehir veya bölge tarihi üzerine yazılan eserlerde Neküderiler ifadesinin sıklıkla kullanılmasından dolayı Neküder Noyan'ın isminin herhangi bir şekilde harf veya ses değişikliğine uğramadığı kanaatine varmaktayız.²⁷ Ancak tartışılması gereken

²³ Abul Fazl Allâmî, *The Ain-ı Akbarî*, (Trans.: Colonel H. S. Jarrett), Vol. II. Calcutta 1891, s. 402; Neamet Ullah, *History of The Afghans*, (Trans.: Bernhard Dorn), London 1836, Not. b. s. 67; H.F. Schurmann, *The Mongols of Afghanistan, An Ethnography of The Mongols and Related Peoples of Afghanistan*, Mouton & Co 1962, s. 117; Sayed Askar Mousavi, *The Hazaras of Afghanistan, An Historical, Cultural, Economic and Political Study*, Curzon 1998, s. 26,27; *The Encyclopaedia of İslam*, New Ed. C.E. Borworth, E. Van Donzel, W.P. Heinrichs Ch. Pellat, Volumle VII. Leiden-New York 1993, s. 218; Orhan Yazıcı, “Hazaraların Menşei İle İlgili Yeni Bir Görüş”, *Türklik Bilimi Araştırmaları*, sy. 29, 2011, s. 483; Merçil, *a.g.e.*, s.114; Durak, *a.g.e.*, s.110; Spuler, *a.g.e.*, s. 86, 87; Barthold, *a.g.e.*, s. 134; Hussain, *a.g.e.*, s. 13.

²⁴ Rüknüddin Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr, *Żubdetü'l-fikre fî târihi'l-hıcre*, C. XLII., Beyrut 1998, s. 218; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, (Çev.: Hüseyin Polat), TTK. Yay., Ankara 2016, s. 99; Şihâbüddin Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî finâni'l-edeb*, C. XXXII., (Tahk.: Abdülmecid Turhaynî), (Neşr.: Muhammed Ali Beydun), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 60; Şemsüddin Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, C. XV., (Neşr.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 2003, s. 493.

²⁵ *Ser Marco Polo/ Henry Yule*, s. 100; *Marko Polo Seyahatnamesi/Filiz Doküman*, C.I., s. 35.

²⁶ Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 173,174; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 117,118.

²⁷ Zerküb-i Şîrâzî, *Şîrâz-nâme*, s. 91,92; *Târih-i Şâhî-yi Karahıtaiyân*, s. 239 vd., 248 vd., 286.

asıl husus anlam değişikliği yaşayacak kadar önemli bir tahribatla karşı karşıya kalan Çağatay şehzâdesi Teküder Oğul'un ismidir. Aslında Reşidüddîn'in eserinde şehzâdenin ismine dair Teküder-Neküder farklılığı birkaç yerde göze çarparsa da aynı isim Cüveynî ve Kazvînî'de Tegüdar (تگودار), Vassâf'ta Neküder (نکودر), Şabânkâreî ve Mîrhând'da Neküdar (نکودار) olarak karşımıza çıkar.²⁸ Çağdaş Ermeni ve Gürcü kaynaklarında ise isim Tegüder, Tekudar, Teküdar olarak geçmektedir.²⁹ Farsça eserlerde Teküder-Neküder değişikliğiyle karşılaşsak da Hristiyan kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda Çağatay şehzâdesinin asıl isminin Teküder olduğu katidir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Teküder Oğul'un ismi dönemin İlhanlı şehzâdelerinden Teküder (Ahmed) ile birebir benzerlik göstermektedir. Sonuç olarak hem şehzâdelerin isim benzerliğinden dolayı ortaya çıkacak karışıklıkların önüne geçebilmek hem de Gürcistan'daki isyanı sonrası asî Çağatay şehzâdesi Teküder Oğul'u aşağılamak veya küçük düşürmek amacıyla bilinçli bir şekilde Moğolca manası "Mükemmel/Olgun" olan Teküder'in Arapça imlasının üzerinde bir (.) noktanın değiştirilerek "Köle" anlamına gelen Neküder'e dönüştürülmüş olabileceği üzerinde durulması gereken ihtimallerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰ Zikredilen sebeplerden ötürü Teküder Oğul'un isminin Neküder olarak değiştirilmesi aslında Neküderîlerin bu şehzâdenin bakiyelerinden oluştuğuna dair fikrin ortaya çıkmasına dolaylı yoldan yardımcı olduğu söylenebilir. Ancak Teküder Oğul'dan çok önce Afganistan'da Neküder Noyan'ın idaresinde Neküderîlerin faaliyette olduğu kaynakların şahitliğinde kendini göstermektedir.

Batu Ulusu'ndan Neküder Noyan'ın Afganistan'a Gelişi ve Neküderîlerin Tarih Sahnesine Çıkışı

Ögedey Kağan (1229-1241) tahta çıktığı zaman Gazne ve Gûr taraflarına seferler düzenlemesi için ordusuna emir verdi. Ardından kendi tabiiyetinden Kuka Noyan'ı, Batu Ulusu'ndan Kürelcin Noyan ve Neküder Noyan'ı, Çağataylılardan ise Tair Bahadır ve Bucay Noyan'ı Hindistan'a doğru gönderdi. Ayrıca noyanlarına kendi hizmetindekiler ve vilayetlerinin halklarıyla Mâverâünnehir'den geçmelerini

²⁸ Vassâf, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, s. 49; Şabânkâreî, *Mecma'u'l-ensâb*, s. 261; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 591; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, s. 290; Reşidüddîn *Fazlullâh*/Behmen Kerîmî, C. I., s. 534; Reşidüddîn *Fazlullah*/İsmail Aka, s. 86; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 487.

²⁹ *Stepannos Orbelean*/Robert Bedrosian, s. 217; *Korykoslu Hayton*/Altay Tayfun Özcan, s. 139; *Aknerli Grigor*/Hrand D. Andreasyan, s. 81,82; *Kartlis Tskhovreba*/Dmitri Gamq'relidze, s. 362; Galstyan, *a.g.e.*, s. 75; Browne, *a.g.e.*, s. 25; Rybatzki, *a.g.e.*, s. 376.

³⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 487, d.n.115; Gülensoy-Küçükler, *a.g.e.*, s. 428.

buyurdu. Harekete geçen bu ordunun başında Tair Bahadır bulunuyordu. Noyanlar yine Ögedey Kağan'ın isteği doğrultusunda Almalık, Fergâna, Semerkant ve Tirmiz'den kendilerine katılan küçük bir topluluk ile birlikte Ceyhun'u aştılar. Bu sırada Batu tarafından maiyetiyle görevlendirilen Kürelcin Noyan, Şâbürgân hududuna geldiği vakit öldü ve onun yerine Neküder Noyan geçerek Batu Ulusu'nun bu bölgedeki yöneticisi oldu. Yollarına devam eden Moğollar Horasan'a girdiler. Neküder Noyan, Anban Noyan ile Horasan ve Gûr bölgesini aşarak Gazne'ye doğru ilerledi. Bundan önce Bâmiyân meliki Seyfüddîn Hasan ile haraç ödeme hususunda anlaşmaya varılmasına rağmen Moğollar 636 (1238-1239) yılında beklenmedik bir anda ona saldırdılar. Melik hezimete uğramış bir şekilde bölgeden kaçmak zorunda kalmıştı.³¹ Neküder Noyan maiyetiyle Multân bölgesine ve Sind ülkesine doğru gitti. 639 (1241-1242) yılına kadar Moğol güçleri Lahor'a kadar ilerlediler. Tair Bahadır, Bâdgîs ve Herât'ta; diğer noyanlar ise Gûr, Gazne, Germîr ve Sind Nehri boyunca faaliyet gösterdiler.³² Neküder Noyan'ın bölgeye gelmeden hemen önce Batu Ulusu'nun başına geçerek mücadeleye başlaması, daha sonra isminden sıklıkla bahsettirecek olan Neküderî topluluklarının tarih sahnesine çıkış noktası olarak görülebilir. Bununla birlikte Neküder Noyan'ın bu ulusun idaresini ele geçirmesi topluluğun yaşanan kargaşa ve mücadeleler sırasında yok olup gitmesine mani olurken İlhanlı tarihi boyunca da varlıklarını sürdürmelerini sağlamıştır.

Kısa zaman önce kendi maiyeti ile gelerek bölgeye yerleşen Neküder Noyan, üç bin atlı adamı ile 651 (1253-1254)'de Sîstân taraflarında faaliyet göstermeye başladı.³³ Bu sırada özellikle batıda yaşanan olaylar Neküder Noyan'ın güçlenmesine ve bulunduğu bölgede büyük bir otorite olarak kabul görmesine yardım etti. Bunun temelinde ise Hülegü'nün batıya gelişi ve yaşanan siyasi vakalar yatmaktadır.

Batu döneminde merkezde bulunan Möngke Kağan, kardeşi Hülegü'yü askerleriyle birlikte İran'a gönderdi ve her on prensten ikisinin Hülegü ile gidip ona yardım etmesini buyurdu. Bunun üzerine Cuci'nin oğlu Orda, büyük oğlu Kuli'yi

³¹ Gazne, Kirmân ve Bâmiyân yöresinden Multân ve Sind'e doğru kaçan Seyfeddîn Hasan, Delhi Türk Sultanı'nın hizmetine girmiştir. Durak, *a.g.e.*, s. 34.

³² Seyf İbn Muhammed İbn Yakub el-Herevî, *Târihnâme-i Herât*, (Neşr.: Muhammed Zübeyr es-Sıddîkî), Calcutta 1944, s. 173,174; Minhâc-ı Sirâc el- Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî, Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, (Çev.: Mustafa Uyar), Ötüken Yay., İstanbul 2016, s. 117,118.

³³ Ali Asgar, H. 651 (1253-1254) yılında Neh kasabası etrafında yağmaya girişen Emir Neküder'in, *Târih-i Sîstân* isimli eserde Çağatay'ın torunu Neküder Oğul olduğunu iddia etmiştir. *Târih-i Sîstân*/Ali Asgar, s. 453; *The Târikh-e Sîstân*, Translated by Milton Gold; ed. G. Tucci, Ehsan Yarshater - Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Roma 1976, s. 324.

bir tümen askeriyle, Hârezm³⁴ ve Dihistân yolu üzerinden; Batu ise Balakan'ı ve Tutar'ı Kıpçak boğazları yoluyla Hülegü'nün hizmetine gönderdi. 653 (1225-1256) yılında bu üç şehzâde bölgeye gelerek Hülegü'nün askerî birliklerine katılıp faaliyet göstermeye başladılar ve savaşlarda yiğitçe mücadele ettiler.³⁵ Bağdat muhasarasına da iştirak ederek önemli başarılar elde etmiş olan şehzâdelere Hülegü itibar eder ve gittiği her yere onları da götürmeyi ihmal etmezdi.³⁶ Ancak kısa zaman sonra Balakan aniden toyda öldü. Ardından Tutar Oğul sihir ve muhalefet yapmakla suçlanınca Hülegü Han, Cengiz Yasası'nın gereğini yaparak Tutar'ı 658 yılının Safer ayının 17'sinde (2 Şubat 1260) idam ettirdi. Bu olaydan sonra diğer şehzâde Kuli de öldü.³⁷ Onların zehirlenerek öldürüldüğü şeklinde suçlamaların ortaya çıkması Altın Orda Hanı Berke ile Hülegü'nün arasının açılmasına sebep oldu. Sonrasında Berke (1256-1266)³⁸ harekete geçti ve 660 yılının Şevval ayında (Ağustos/Eylül 1262) iki kuvvet savaşa tutuştu. Tutar ve Kuli'nin idaresinde bölgeye gelmiş olan askerî kuvvetler de bu savaşa iştirak ettiler. Ancak şehzâdelerin ölümünün ardından onların maiyetindekiler bu mücadeleler arasında fazla tutunamayarak Derbend ve Hazar (Gîlân) denizi yoluyla Kıpçak ülkesine kaçtılar.³⁹ Geride kalanlardan bazıları da Horasan'a gitti ve Binî-Gâv, Gazne hatta Hindistan sınırına, Lahor ve Multân'a kadar yollarına devam ettiler. Onlara öncülük eden en büyük emirleri Neküder (Nekudar) idi.⁴⁰

İsmi geçen Neküder'in tam olarak kim olduğunu tespit etmek mümkün olmadığı gibi kaynağın verdiği malumat bu konuya açıklık getirmekte yetersiz kalmaktadır. Ancak var olan bilgiler Neküder Noyan'ın bir süreliğine Hülegü'nün

³⁴ Hârezm coğrafyası için bk. Coşkun Erdoğan, *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2016, s. 27-36.

³⁵ *Reşîdüddin Fazlullâh/Behmen Kerîmî*, C.I. s. 534; *Reşîdeddin Fazlullâh/Thackston*, C.II., s. 361; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, s. 487.

³⁶ *Reşîdüddin Fazlullâh/İsmail Aka*, s. 28,39,42; *Reşîdeddin Fazlullâh/Thackston*, C.II., s. 487,493, 496; Benâketî, *Târîh-i Benâketî*, s. 417,418.

³⁷ Reşîdüddin, Balakan'ın ölümü veya öldürülmesi olayı ile alakalı olarak Hülegü'ye ihanet içinde olduğunu ve bundan dolayı öldürüldüğü şeklinde farklı bir vakadan da bahsetmektedir. *Reşîdeddin Fazlullâh/Thackston*, C.II., s. 350,506; *Reşîdüddin Fazlullâh/İsmail Aka*, s. 60.

³⁸ Enver Konukçu, "Berke Han", *İ.A. C. 5*, s. 506,507.

³⁹ *Reşîdüddin Fazlullâh/İsmail Aka*, s. 60.

⁴⁰ *Reşîdüddin Fazlullâh/Behmen Kerîmî*, C.I. s. 525; Aknerli Grigor'a göre "Möngke Kağan'ın arğucları (yargıcı) Han oğullarını yani Balakhen'i, Tutar'ı, Kadağan'ı, Borakan'ı, Teküder'i, Khul ve oğlu Miğan'ı davet ettikten sonra Kağan'ın emrini bu Moğol Prenslere tebliğ etti. Hülagü'nün han olacağını duyan Balakhen, Tutar, Kadağan ve Miğan, Hülegü'ye isyan ederken Teküder ve Borakan ise yeni Han'a itaat etti. İsyanlılardan Miğan hariç diğerleri yasaya çarptırıldı. Yedi han oğlundan dördü öldürüldü Miğan hapsedildi Teküder dâhil diğer ikisi de Hülegü'ye itaat etti. Teküder sonradan kırkbin adamıyla isyan ederek Gürcistan dağlarında faaliyete girişti.", Aknerli Grigor/Hrand D. Andreasyan, s.56,81.

yanına geldiği ve çıkan anlaşmazlıklar sonrası yeniden Afganistan'a geri döndüğü⁴¹ ya da Neküder Oğul'un yurt tuttuğu Gürcistan'dan Hindistan'a gittiği gibi iki farklı nazariyenin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. İşte bu ikinci nazariyeyi destekleyecek bilgilere Marco Polo'da rastlıyoruz. Henry Yule'un yayınlamış olduğu Marco Polo seyahatnamesinde dikkat çekici bir ifade aslında Reşidüddin'in Neküder hakkında verdiği bilgilere açıklık getirecek bir niteliktedir. Yule'un Polo tercümesinde bulunan "*Neküder'in Greater Armenia (Büyük Ermenistan)'daki amcasını (Hülegü) bırakarak yanındaki güçlü ve cesur adamlar ile ilk önce Bedeşan'a daha sonra da Pashav-Dar devamında ise Keşmir'e doğru kaçtı.*" kaydı, muhtemelen Reşidüddin'in de üzerinde durduğu Şehzâdelerin öldürülme olayından sonra Neküder Oğul'un maiyetindeki adamlarıyla Gürcistan'dan ayrılarak Hindistan taraflarına gittiğini düşünmemize sebep olmaktadır.⁴²

Bu dönemde iki farklı coğrafyada Neküder ismiyle faaliyet gösteren Moğol yöneticilerinin kaynak müellifleri tarafından aynı kişi olduğunun düşünülmesi açıkça bu karışıklığı ortaya çıkarmıştır. Ancak Hülegü ve Berke arasındaki mücadeleler sırasında Neküder Oğul'un Gürcistan sınırları içerisinde olduğu ve hiçbir zaman yurt tuttuğu bu bölgeyi terk etmediği, Neküder Noyan'ın ise Afganistan coğrafyasında hayatını sürdürdüğünü farklı kaynaklardan teyit edebilmekteyiz.⁴³ Bundan dolayı Hülegü'ye yardım için gelen şehzâdelerin öldürülmesinin ardından bakiyelerin İlhanlı-Altın Orda savaşlarına iştirak etmeyip Afganistan taraflarına geldikleri ve burada Neküder Noyan ile birleşerek hayatlarını devam ettirdiklerini Reşidüddin'in verdiği bilgilerden çıkarmak mümkündür.

Neküder Oğul, Hülegü'nün idaresinde batıda mücadele verirken doğuda Afganistan'da Neküder Noyan'ın dâhil olduğu siyasî hadiseler bütün hızıyla devam etmekteydi. 659 (1260/1261) yılında Melik Tâceddin Kert, Melik Şemseddin Kert ile ihtilafa düşmüştü. Bunun altında yatan asıl sebep ise Muhammed Pehlivan idi. Pehlivan, Miran Şâh ve Salar Kert'i öldürdükten sonra Melik Şemseddin'in

⁴¹ John Andrew Boyle, Batu Ulusu'ndan olup Afganistan coğrafyasına yerleşen Neküder Noyan'ın 1262 yılında patlak veren Hülegü ile Berke arasındaki savaşta komutan olarak görev yaptığını ardından önceleri Kuli ve Tutar isimli komutanların idaresindeki topluluklar ile Horasan ve Afganistan'a hatta Hindistan'a doğru gittiğini düşünmektedir. John Andrew Boyle, "The Mongol Commanders in Afghanistan and India According to the Tabaqât-ı Nâsirî of Jûzjânî", *Islamic Studies*, Islamic Research Institute, International Islamic University, Vol. 2, No.: 2, Islamabad (June 1963), s. 242, 243.

⁴² *Ser Marco Polo*/Henry Yule, s. 100.

⁴³ Anonim Gürcü kroniği Kartlis Tskhovreba'nın da belirttiği gibi Neküder Oğul, Neküder Noyan'ın Delhi taraflarında Gıyâseddin Balaban ile mücadele ettiği yıllarda Ardahan ve çevresinde faaliyettedir. *Kartlis Tskhovreba*/Dmitri Gamaqrelidze, s. 363.

bulunduğu Tekinâbâd'a gelmişti. Burada bizzat Melik Şemseddîn'in ağzından Melik Tâceddîn'in hayatına kast edeceğini iştince hemen Melik Tâceddîn'in huzuruna gitti ve duyduklarını ona ilette. Melik Tâceddîn endişeye kapıldı; çünkü nihayetinde Melik Şemseddîn'in kendisini de öldüreceğini biliyordu.

Bu zor durumdan çıkış yolu arayan Melik Tâceddîn, Berke Han'ın yanına gitmeye karar verdi ve elli süvariyle Tekinâbâd'dan ayrıldıktan sonra Ceyhun Nehri'ne ulaştı. Bir aylık yolculuğun ardından Berke Han'ın karargâhına geldi. Ancak Han o gün av ve eğlence amacıyla otağından ayrılmıştı. Melik Tâceddîn bu defa da av karargâhına vardı ve huzuruna çıktığı zaman ahvalini Han'a arz etti. Berke Han, akrabalarından on kişiye Melik Tâceddîn'i Neküder Noyan'ın huzuruna götürmelerini, Neküder Noyan'ın ise Melik Tâceddîn'e yardım edip destek olmasını buyurdu. Melik Tâceddîn, on gün sonra yarlıg, payza ve Berke Han'ın tayin etmiş olduğu on kişi ile oradan ayrıldı. Neküder Noyan'ın ordugâhına yaklaşık otuz fersah mesafedeyken Gûrlu bir topluluk ile karşılaştılar. Girişilen mücadele sonrası Gûrlular, Melik Tâceddîn'i yakalayarak Tekinâbâd şehrinde hapsedtiler. Düştüğü bu tutsaklıktan verdiği fidye ile kurtulan Melik, elli süvariyle Mesteng şehri hududuna kadar ulaşmayı başardı. Kendisini karşılamaya gelenler ile birlikte şehre beş fersah yaklaştı ve hâlihazırda Melik Şemseddîn Kert'e ait olan bu şehrin teslim edilmesini istedi. Ayrıca Berke Han'ın yarlıg ve payzasını gösterdikten sonra Neküder Noyan'ın da on bin süvariyle arkadan gelmekte olduğunu söyleyerek halkı korkutmak suretiyle şehri ele geçirdi. Melik Tâceddîn'in giriştiği mücadele öncesi Batu döneminde bölgeye gelerek faaliyete başlayan ve bu ulusun yöneticisi Berke Han zamanında dahi gücüne güç katarak itibar kazanan Neküder Noyan'ın yardımlarına ne kadar muhtaç olduğu ortadadır. Ayrıca Neküder Noyan'ın hatırı sayılır bir askerî güçle bölgenin önde gelen idarecileri Kert Hanedanlığı'nda dengeleri rahatlıkla değiştirebildiği de açıkça görülmektedir.⁴⁴

Emri altındaki on bin kişilik kuvvet ile Afganistan'daki siyasî olaylarda ağırlığını hissettiren Neküder Noyan, 660 (1261-1262) yılına gelindiğinde Horasan'ı babası Hülegü adına yöneten İlhanlı şehzâdesi Abaka ile ihtilafa düştü. Neküder Noyan, girişeceği herhangi bir mücadelede Abaka ile boy ölçüşemeyeceğini bildiği için

⁴⁴ Seyfi Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 264-269; 659 yılı olaylarını aktaran *Târih-i Şâhi-yi Karahıtaiyân* isimli esere göre "Bu yıl Emîr Neküder idaresindeki ordusu Kîrmân vilayetine geldi ve çok sayıda insanı esir ederek götürdü. Kîrmân ahalisi yaklaşık bir asır Neküderî askerlerinin kahr çengelinde asılı kaldı.", *Târih-i Şâhi-yi Karahıtaiyân*, (Neşr.: Muhammed İbrahim Bâstânî Pârîzî), Tehrân, s. 23.

Murgâb'dan ayrılmak zorunda kaldı. Abaka yanında bulunan kardeşi Şehzâde Tobşin'in ordusu ile gitmesini ve Neküder'i sulh veya savaş ile geri getirmesini istedi. Şehzâde Tobşin, kardeşinin hükmü doğrultusunda süvari olup Herât şehrine ulaştığı zaman Melik Şemseddîn Kert adamları ve bin beş yüz süvari ile Şehzâde'nin huzuruna çıktı. Şehzâde bunun üzerine Melik Şemseddîn'e sınırsız lütuflarda bulundu ve ordusundaki emirlerden herkesin Melik'e at, silah ve elbise gibi hediyeler vermesini buyurdu. Ertesi gün Şehzâde, Herât'tan Neküder Noyan'ın bulunduğu bölgeye doğru hareket etti. Neküder bu sırada Andhoy'da idi. Şehzâde Tobşin'in seçkin askerleri ve ona eşlik eden Melik Şemseddîn ile üzerine geldiğini öğrenen Neküder Noyan, Andhoy'dan kaçtı ve Afganistan taraflarına yöneldi. Şâl ve Bînî-Gâv'a ulaştığı zaman Şehzâde ve Melik, Neküder Noyan'a yetiştiler. Ertesi gün Neküder Noyan'ın ordusuna saldırarak Neküderîlerin çoğunu öldürdüler. Neküder Noyan birkaç hamleden sonra Şehzâde'nin kuvvetlerine mukavemet edemeyerek yenilgiye uğradı. Melik Şemseddîn, Neküder Noyan'ın peşinden beş fersah gitti ve dört yüz Neküderî'yi esir etti. Daha sonra yakalananlar herkesin ortasında dövülerek cezalandırıldı. Şehzâde Tobşin, Neküder Noyan'ı takipten sınırsız ganimet ile geri döndü. Bu sırada Melik Tâceddîn Kert iki bin süvari ile Mesteng'dan dışarı çıkıp hezimete uğramış bir halde kendisine doğru gelmekte olan Neküderî'yi karşıladı. Neküder yenik ve harap bir şekilde Melik Tâceddîn'in yanına ulaştı.⁴⁵

Hülegü hizmetinde olup da çeşitli sebeplerden dolayı tarih sahnesinden çekilen üç şehzâdenin bakiyeleri ile güçlenerek Afganistan ve Hindistan arasında faaliyete girişen Neküder Noyan ile alakalı bundan sonraki gelişmeleri biraz farklılık içerse de Marco Polo'nun seyahat notlarından takip edebilmekteyiz. Polo'ya göre *“Çağatay, Türkistan'da hüküm sürerken yeğeni Neküder de hükümdar olmak hırsıyla yanıp tutuşmaktaydı. Neküder (Nogodar-Nugodar), Hindistan'da As-îdîn Soldan (Delhi Sultanı Gıyâseddîn Balaban, 1266-1286)⁴⁶ isimli bir sultan tarafından yönetilen ve daha Moğolların eline geçmemiş bir krallığın olduğunu duymuştu. Gizlice on bin kişilik çapulculardan oluşan bir ordu meydana getirdi. Amcasına niyetini bildirmeden Keşmir Krallığı'nı geçerek Malabar ülkesinin üzerine yürüdü. Baskın ansızın olduğu için bu bölgede bulunan ve sonradan kendisi hüküm sürmeye başlayacağı Delhi kentini ve daha birçok kenti ele geçirdi. Yanında getirmiş olduğu açık tenli Moğollar koyu tenli Hintli kadınlarla karışarak adına yöre dilinde*

⁴⁵ Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 270,271; Reşîdüddîn Fazlullah yaşanan olaylara değinmez ancak Abaka'nın tahta oturduktan sonra kardeşi Tobşin'i kalabalık bir ordu ile Horasan ve Mâzenderân'dan Âmuderyâ kıyılarına kadar tayin ettiğini söyler. *Reşîdüddîn Fazlullah/ İsmail Aka*, s. 79.

⁴⁶ *Ser Marco Polo/ Henry Yule*, s. 107.

melezler anlamına gelen “Karauna” denen bir topluluk meydana geldi.⁴⁷ Gittikleri her yerde ve yörede o zamandan beri çapul ve yağmayla geçinen halk işte budur.⁴⁸ Marco Polo’nun Çağatay’ın yeğeni olduğunu iddia ettiği Neküder ile gerçekte Çağatay’ın torunu olan Neküder Oğul’u birbirlerine karıştırdığı ortadadır.

Aslında Neküder Oğul’un, 668 (1269-1270) yılında Gürcistan’da İlhanlı otoritesine karşı isyan ettiği dönemde Batu Ulusu’ndan Neküder Noyan Afganistan’da komutası altındaki ordusuyla faaliyet içerisinde olduğu ve Delhi Sultanı Gıyâseddin Balaban döneminde yanına topladığı bir tümen asker ile bu bölgelere yağmaya gittiği yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Bu bilgiler ışığında Neküderîleri meydana getiren Batu Ulusu’na tabi toplulukların başında özellikle Afganistan ile Hindistan arasındaki bölgelerde boy gösteren Neküder Noyan ile Gürcistan coğrafyasında hayatını sürdüren Çağatay’ın torunu Neküder Oğul arasında isim benzerliği haricinde hiçbir ortak yanın olmadığı açıkça görülmektedir.

İlhanlı Siyasî Hayatında Neküderîlerin Varlığı

Deşt-i Kıpçak’tan gelerek Afganistan’da faaliyete girişen Neküder Noyan’ın ne zaman öldüğü tam olarak bilinmese de ona tabi olup onunla hareket eden grupların tamamı Neküderî olarak anılmaya başlandığını söylemek mümkündür. Bunun yanında Neküder Noyan sonrası Neküderîler siyasî vakalarda kendilerinden sıkça söz ettirip önceki alışkanlıklarını devam ettirdiler ve hiç vakit kaybetmeden faaliyete giriştiler. 674 yılının Recep ayında (Aralık/Ocak 1275-76) kışın ortasında Neküderî askerlerinin Kirmân üzerine geldikleri haberi ulaştığı zaman bölge yöneticileri bu saldırıya karşı koymaya gayret ettiler. Ancak bir yıl sonra 675 yılının Rebûilevvel (Ağustos/Eylül 1276) ayında Neküderîlerden oluşan bir grubun saldırı niyetiyle Kirmân vilayeti sınırına doğru yöneldiği haberi duyulmaya başlandı. Bunun üzerine bölge yöneticilerinden Timur Melik iyi silahlandırılmış düzenli bir orduyla Neküderîleri defetmesi için vazifelendirildi. Melik ordusuyla ilerlerken Neküderî askerlerinden seçkin birkaç süvarinin Mübâreşkâh idaresinde sınır vilayetine saldırıp çok sayıda hayvanı sürüp götürdüğünü, kadın ve çocukları esir

⁴⁷ Marco Polo, Neküder hakkında bilgi verirken Karauna topluluklarının nasıl ortaya çıktığını kısa bir hikâye ile anlatmaya çalışmıştır. Ancak Reşidüddin’in eseri incelendiğinde Neküder Noyan’ın Hindistan içlerine yaptığı seferlerden hem önce hem de sonra Karauna taifesinin var olduğu ayrıca çeşitli Moğol idareciler tarafından yönetildiklerini tespit edebilmek mümkündür. *Reşideddin Fazlullah/Thackston, C.I., s. 49,86,96.*

⁴⁸ Ömer Güngören, *Marco Polo’nun Geziler Kitabı*, Yol Yayınları, 2015, s. 30,31.

alarak Sîstân'a geri döndüklerini öğrendi. Bu duruma çok sinirlenen Melik onların arkasından giderek intikamlarını almaya çalıştı. Ertesi yıl 676'da (1277-1278) saldırılarını devam ettiren Neküderiler on bin kişilik kuvvetleriyle Kirmân'dan geçerek Fârs bölgesine geldiler ve yüz yirmi bin deveyi önlerine katıp götürdüler.⁴⁹

Neküderilerden yaklaşık on bin atlı 677 (1278-1279) yılının kışında Sîstân üzerinden Fârs, Kirmân, Hürmüz ve Şabânkâre'ye saldırarak vilayetleri harap edip, yağmalayıp insanları öldürmek için harekete geçti. Bin süvariye Bekri köyü yolundan Cîrûft şehrine gönderdiler.⁵⁰ Burada pek çok tahribat yapan grup tahılları zayi edip hayvanları ele geçirmekle kalmayıp şehir ahalisini de kılıçtan geçirdiler. Devamında Hürmüz üzerine yönelerek burayı da harap ettiler. Bu hudutta tüccarların mallarını yağmalayarak halkı öldürüp Müslüman çocuk ve kadınları esir almak için hiç vakit kaybetmediler. Ardından oradan ayrılp Fârs Denizi kenarına yakın olan Kabristan köyüne gittiler ve insanları öldürdükten sonra hayvanları sürüp götürdüler. Kirmân vilayetinde ve Hürmüz bölgesinde de önceki yöntemleri kullanarak kumaşları, hayvanları ve nakdi olarak azımsanmayacak kadar çok miktarda mal ve ganimet ele geçirdiler. Etrafa yağma için gönderdikleri askerlerin bakiyelerini de alarak Kirmân'dan ayrıldılar. Sonrasında Yezd bölgesinde de yağma olaylarına başladılar.⁵¹

Durumdan haberdar olan Şîrâz'daki Moğol ve Salgurlu ümerası asker toplamakla meşgul olup silah temin ettiler. Şehir halkı mancınıkların hazırlanmasına, kapılarının sağlamlaştırılması, pazar yolları ve sokakların ağaçlarla kapatılmasına yardım ederek şehri tahkim ettiler. Daha sonra Moğol, Türkmen, Şul ve Kürd askerleri ve sair halktan müteşekkil bir ordu Neküderileri karşılamak üzere Kurbâl (Kîrbâl- Kâzerûn)'a yürüdü. Bu şehrin civarındaki Teng-Şikem yakınında iki ordu karşılaştı. Şihne olan Bulugan, Muhammed Bey, Toynak (Tutyak), Şemseddîn Tazigu ve Fârs emirleri askerleriyle Gülbar tarafında Neküderilerin pusu kurduklarından habersiz bir şekilde onlara karşı koymak için harekete geçtiler. Bu sırada önlerine derin bir ırmak çıktı. Necmeddîn Şûl, daha ileri gitmenin kendileri için bir yarar sağlamayacağını söyledi. Muhammed Bey duydukları karşısında sinirlenince Necmeddîn kendisine gösterilen bu öfkeden dolayı geri döndü. Ancak başta Şemseddîn Tazigu olmak üzere şihne ve emirler

⁴⁹ *Târîh-i Şâhî-yi Karahutaiyân*, s. 239 vd., 248 vd., 286.

⁵⁰ Kirmân bölgesinde bulunan şehir nimeti bol ve güzel bir yerdir. *Hudûdü'l-Âlem, Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, V. Minorsky, (Çev.: Abdullah Duman- Murat Ağarı), İstanbul 2008, s. 81.

⁵¹ *Târîh-i Şâhî-yi Karahutaiyân*, s. 205,206.

orduyu nehirden geçirdikleri gibi, aradaki köprüyü de tahrip ettiler. Bu sırada Neküderiler askerlerinin tamamını tek seferde göstermek istemedikleri için birkaç gruba ayırarak onları gizlemişlerdi. Nehirden geçen Fârs ordusunun karşısına geçitlerden yaklaşık beş yüz Neküderî süvari çıktı. Diğerleri ise kurdukları pusuda beklemekteydiler. Fârs ileri gelenleri ortaya çıkan Neküderî askerinin az olduğunu görünce kendi sayılarının çokluğuna güvenerek cesaretle ileri atıldılar. Fakat gerideki bir dağ eteğinde pusu kurmuş olan Neküderiler aniden saklandıkları yerden çıkarak Fârslıları çevirdiler ve bu ordu kısa süre içinde bozularak dağıldı. Köprü tahrip edilmiş olduğundan nehri atları ile geçmek istediler. Ancak bu yolu tercih edenlerin çoğu Neküderilerin oklarına hedef oldular. Şemseddin Tazigu ve Bulugan üçyüz süvarisiyle binbir çeşit hile ve güçle canlarını kurtardılar ve İsfahân taraflarına gittiler. Şîrâz şihnesi Toynak ve Muhammed Bey askerleriyle bu mücadele sırasında öldüler. Ordunun geri kalan fertleri de etrafa dağıldılar. Bu savaş sonunda Neküderilerin eline sayısız ganimet geçti. Neküderiler hemen katl ve yağma için Şîrâz'a doğru yola çıktılar. Bir gecede otuz fersah kat ederek 17 Ramazan 677 (1 Şubat 1279) tarihinde şehrin kapılarına dayandılar. Akşam vakti silahlanmış halk orduyla şehri koruma işine girilerek kapı ve surların üzerlerinde meşaleler yakular. Şîrâz'ı ele geçirmeye muvaffak olamayacaklarını anlayan Neküderiler Pirûzî bağından atlarını geçirip şehrin etrafını yağmalayarak çekildiler ve Kurbâl taraflarına gidip Fârs vilayetinin tamamını yağma ettiler. Müslüman ve Moğollardan birçok kişiyi esir aldılar ve hazineleri, defineleri, altın ve gümüşleri, eşek yükü elbiseleri aralarında bölüştüler. Ele geçirdikleri büyük at sürüleri ve ganimetlerin tamamıyla Fârs memleketinden ayrılarak Sîstân'a döndüler.⁵²

Abaka, yaşanan bu olaylara bir son vermek için Neküderî yağması sonrası 678 yılının Muharrem ayının ilk gününde (14 Mayıs 1279) Tebriz'den Horasan'a doğru hareket etti.⁵³ Aynı yılın Rebiülevvel ayının 3'ünde (14 Temmuz 1279) Şehzâde Argun'u bir ordu ile Neküderileri defetmesi için gönderdi. Argun, Sîstân'a kadar gitti ve şehri kuşatıp geri döndü. Olcay Buka'yı, büyük oğlu Mübârekşâh ve onun

⁵² Yaşanan bu olaylar Gregory Abû'l-Farac'ın ifadesiyle 1279 yılının kışında meydana geldi. Müellife göre "Tatar ordusuna mensup olup sayıları 5000'e varan ve kaçarak Hindistan hududuna gizlenen âsi Tatarlar Şîraz havalisine geldiler, müthiş tahribat yaptılar ve birçok kanlar döktüler. Fakat şehre giremeyerek şehirden çıkan ordu ile döviştüler ve işlerinden pek azı, bunlarda son derece güçlikle kaçabildi. Bu sırada Şîraz'ın içindeki hırsızlar servet sahibi olanların mallarına tecavüz ederek bu mallara el koydular. Hanlar Hanı'nın oğlu, âsilerin neler yaptıklarını haber alarak bunların peşine düştü ve onları yakalayarak çoğunu kılıçtan geçirdi." Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II., (Süry. Çev.: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çev.: Ömer Rıza Doğrul), TTK. Yay., Ankara 1999, s.602,603; Zerkûb-i Şîrâzî, *Şîrâz-nâme*, s. 91,92; *Târîh-i Şâhî-yi Karahutaiyân*, s. 207,208; Vassâf, *Târîh-i Vassâf*, s.116-118; Merçil, *a.g.e.*, s.114,115.

⁵³ *Târîh-i Şâhî-yi Karahutaiyân*, s. 209.

diğer uruğunu kendisiyle beraber getirdi.⁵⁴ O yılın Rebiülevvel ayının 14'ünde (25 Temmuz 1279) Abaka, Herât şehrine girdi ve o ayın son gününde Neküderî (Karauna) yöneticileri İlhan'a tabi oldular.⁵⁵ Bu sırada Şîrâz ve çevresine musallat olan Neküderîler Şîrâz'da oturan baskaklar (vergi tahsildarları) tarafından şehirden dışarı atıldılar.⁵⁶ Ancak 8 Şaban 678 (14 Aralık 1279) tarihinde meşhur dört emirin yönetimdeki bin kişilik Neküderî süvarisi yola çıktı ve Habis'e ulaştıkları zaman onlardan bir topluluk yağma ve talanla meşgul olurken diğerleri Habis'i muhasaraya koyuldu.⁵⁷ Neküderîler hisarı ele geçiremeyeceklerini anladıkları zaman gördükleri bütün hayvanları önlerine katarak götürdüler ve karşılaştıkları askerleri öldürerek kadın ve çocukları esir aldılar. Yollarına devam eden Neküderîler Anduhcerd'e doğru yöneldiler. Rastladıkları hayvanları sürüp kadın ve çocuklardan birçok kişiyi esir aldıktan ve etrafı yağmaladıktan sonra dört-beş gün bu şehirde kaldılar. Kûhistân ve Horasan'dan Habis'e gelmekte olan tüccarların develerinin ekserisi Neküderîlerin eline geçti. Bu vaka şehre ulaştığı zaman Terken Hatun çok üzüldü ve hemen birkaç melik ve emirini Neküderîleri def etmesi için Peşkûh vilayetine gönderdi.⁵⁸ Ordu ilerlediği zaman Neküderîler henüz Anduhcerd şehrindeydiler. Bu sırada ordu içerisindeki iki taraf arasında seferin gidişatı üzerine tartışmalar yaşandı. Nihayetinde Kirmân ordusu Anduhcerd'e vardığı zaman durumu sual ederek Neküderîlerin bölgeden ayrıldıklarını öğrendiler. Ardından bir iki menzil Neküderîlerin peşinden gittiler. Ancak bundan sonra geri döndüler ve harabe olan bölgede imar faaliyetlerine giriştiler.⁵⁹

Neküderîler 680 (1281/1282) yılında tekrar geri geldiler ve Germisîr'i, Deştistân ve sahile kadar bütün bölgeyi yağmaladılar. Müslümanların kadın ve çocuklarını esir aldılar. Türkmenler ve sahil bölgesinde yaşayan halkların sürü ve

⁵⁴ John Andrew Boyle, yukarıda ismi geçen Mübarekşâh'ın, Kara Hulegü'nün oğlu olup da Algu'nun ölümünden sonra Çağatay Hanlığını kısa süre yöneten ve sonrasında Barak'ın yanından kaçarak İlhanlı hükümdarı Abaka'ya sığınan Mübarekşâh ile aynı kişi olduğunu iddia etmektedir. Ancak Reşidüddin Fazlullah açık bir şekilde bu olayda adı geçen ve Neküderîlerin faaliyetlerine katılan kişinin Olcay Buka'nın büyük oğlu olduğunu açıkça söylemektedir. John Andrew Boyle, *The Successors of Genghis Khan*, New York and London 1971, s. 153,154; *Reşidüddin Fazlullah/İsmail Aka*, s. 119.

⁵⁵ Reşidüddin Fazlullâh, Abaka'nın yola çıkış tarihini H. 677 yılının Muharrem ayının ilk günü (25 Mayıs 1278) olarak verir. *Reşidüddin Fazlullâh/Behmen Kerimî*, C. II., s. 772,773; *Reşidüddin Fazlullah/İsmail Aka*, s. 118,119; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 592; Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, (Çev.: Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara 2018, s.480,481; *Hassan Poladi*, *The Hazâras, Mughal Publishing California 1989*, s. 9.

⁵⁶ Spuler, *a.g.e.*, s. 87.

⁵⁷ Kirmân bölgesi şehirlerinden olan Habis, nimeti bol ve güzel iklimli bir şehirdir. *Hudûdü'l-Âlem*, s. 82.

⁵⁸ Terken Hatun hak. bk. Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler*, İstanbul 2011, s. 113-127.

⁵⁹ *Târih-i Şâhî-yi Karahıtayân*, s. 210-212.

hayvanlarını ele geçirdiler ve birçok kişiyi öldürdükten sonra çokça ganimet ile Sîstân'a geri döndüler.⁶⁰

Kirmân, Şîrâz ve Herât çevresinde çapul ve yağma yaparak geçinen Neküderîler, her ne kadar Abaka tarafından sindirilmiş olsalar da dur durak bilmeyen istilalarına hız kesmeden devam etmişlerdir. Neküderîler, Abaka'nın yaklaşık on yıl önce Herât'ta vurduğu darbe sonrası bu bölgede bir süre sessizliğe büründüler. Ancak Argun'un İlhanlı tahtına geçmesini ve bölgenin boş kalmasını fırsata çevirdiler. Abaci (Ayaci)⁶¹ isimli bir Neküderî emiri 688 (1289-1290) yılında on bin kişilik süvari birliğiyle savaşmak amacıyla harekete geçti ve Herât önlerinde konakladı. Abaci gelmeden birkaç gün önce Ahmed Yahya hisardan ayrılarak Herât'a geldi. Bu sırada Melik Şemseddîn ve Ömer Şâh gibi idareciler de şehre ulaştılar. Şehir yöneticilerindeki genel kanı Abaci'nin seçkin askerleri ile Emir Nevruz'un istek ve arzusu doğrultusunda o tarafa geldiği ve aslında onun amacının ordusunu Horasan'a götürmek olduğu; bundan dolayı da Abaci'den Herât halkına bir zarar gelmeyeceği yönündeydi. Ama yine de Neküderîlere itimat edilmemesi gerekiyordu. Bu sırada Hoca Kutbeddîn Çeştî de bir adamını Herât'a göndererek şehir halkının Abaci ile harp etmemesini ve kapıları Neküderî askerlerinin yüzlerine kapatmamasını söyledi. Abaci'nin askerleri Herât'a geldiği zaman üç gün alışveriş yaptılar. Dördüncü gün Emir Abaci'nin hükmü üzerine akşam namazından sonra şehir halkının tamamını şehrin dört bir tarafında bulunan kapılardan dışarı çıkardılar. Ertesi gün Abaci'nin askerleri yağmaya başladılar. Melik Fahreddîn'in ve Emir Nevruz'un ev halkından bir topluluğu ve şehir halkının bakiyelerini esir ettiler. Kadınları ve çocukları ayırdılar. Abaci beş yüz süvariye, etrafa dağılıp giden halkı yağmalaması için gönderdi. Abaci beş yüz kişiyi İsfîzâr yolunda yakaladıktan sonra sayısız esir ve sınırsız ganimetle Herât'tan ayrıldı.⁶² Kısa süreliğine faaliyetlerine ara veren Neküderîler 694 (1294-1295) yılında tekrardan ortaya çıkıp dört bin süvariyle Sîstân'a saldırma niyetiyle Uk vilayetini yağmaladılar. Ancak birkaç yel değirmenini ateşe verdikten sonra korkuya kapılıp oradan kaçarak Herât taraflarına geri döndüler.⁶³

⁶⁰ Vassâf, *Târih-i Vassâf*, s. 118.

⁶¹ İsmi Ayaci (ایاجی) olarak verilen Neküderî komutan daha sonra bu topluluğun önemli idarecilerinden birisi olan Abaci (ایاجی) ile muhtemelen aynı kişidir. Seyfi Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 790; Ayrıca bu iki isim için bk.: Gülensoy-Küçük, *a.g.e.*, s. 3,40; Rybatzki, *a.g.e.*, s. 1.

⁶² Seyfi Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 381,382.

⁶³ *Târih-i Sîstân*/Ali Asgar, s. 463,464; Clifford Edmund Bosworth, *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz*, (247/861 to 949/1542-3), Costa Mesa, California and New York 1994, s. 437; *Târih-i Sîstân* isimli eserin İngilizce tercümesinde Neküderîler ifadesi yanlışlıkla Takudariyanlar olarak

Bu dönemde Baydu ile Gazan Han arasındaki mücadele sırasında Han'ın tarafını tutarak İlhanlı tahtına çıkmasını sağlayıp onun Müslümanlığı kabul etmesinde de büyük payı olan Emir Nevruz, devlet kademelerine kendi adamlarını yerleştirmek ve ülkeyi oğulları arasında pay etmekle suçlanmış ayrıca Memlûklerle işbirliği içinde olduğu dahi iddia edilmişti.⁶⁴ Sebep ne olursa olsun Gazan, Nevruz'un yakalanması amacıyla Emir Kutlugşâh'ı 12 Şaban 696 (5 Haziran 1297)'da Horasan'a gönderdi. Neticede Emir Nevruz Herât'ta Melik Fahreddin Kert'in hilesi sonucunda yakalanarak idam edildi. Bununla birlikte Nevruz'un giriştiği isyan sırasında Neküderilerden adam topladığı ve onlardan bu aşamada yararlandığı kaynaklar taraflarından belirtilmektedir. Ancak Emir Nevruz ile hareket eden Neküderî topluluğunun kimin komutası altında olduğu tam olarak belirlenememiştir.⁶⁵

Çağatay'ın torunlarından Bucay'ın torunu Abdullah 698 (1298-1299) senesine kadar Neküderilerin hâkimiydi. Ondan sonra Barak'ın oğlu Duva onu çağırdı, tutukladı ve kendi oğlu Kutlug Hoca'yı onun yerine gönderdi.⁶⁶ Aynı yıl Buka isimli bir Neküderî emiri üç bin adamı ile Herât şehrine geldi.⁶⁷ Emir Buka ve Neküderiler Herât'a gelmeden önce zor ve çetin merhalelerden geçtiler. Aslında Gazan Han, Neküderilere Irak memleketinde yurtlar, otlaklar, yazlık ve kışlaklar tahsis etmişti. Onlardan bu diyarda hırsızlık yapmamalarını ve yol kesmemelerini istedi. Çünkü Neküderilerin tabiiyeti ve adetleri eskiden beri hırsızlık ve yol kesmekti. Bundan dolayı da Gazan Han'ın hükmünden tedirgin oldular. Bu sırada yollardaki diğer bir taifenin yaptığı hırsızlığın sorumlusu olarak görülüp yağma ve çapulla suçlanmaları Buka emrindeki Neküderilerin Irak'tan göç etmeleri için bir fırsat doğurdu. Bu töhmet ve suçlamaları da bahane ederek giriştikleri ufak çaplı çarpışmalar sonrası toplanıp Irak'tan Kûhistân'a gittiler. Bir müddet

okunmuş ve bu topluluğun Ahmed Teküder'in ordularının bakiyeleri olduğu düşünülmüştür *The Târikh-e Sîstân*/Milton Gold, s.333.

⁶⁴ Ahmet Sağlam, *Suriye'de Hâkimiyet Mücadelesi İlhanlılar-Memlûkler*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017, s. 73-76.

⁶⁵ Seyf-i Herevî, *Târîhnâme-i Herât*, s. 421; *Reşîdüddin Fazlullah*/İsmail Aka, s. 263-270; Osman G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009, s. 119-130.

⁶⁶ Çağatay Han'ın sekiz oğlundan birisi olan Bucay'ın Muçi isminde oğlu bulunmaktadır ve o Gazne bölgesinde Karauna kabilelerini yönetmektedir. Muçi'den sonra onun Müslüman oğlu Abdullah, Duva'nın kendisini çağırıp tutuklayana kadar Karaunaları idare etti. *Reşîdeddin Fazlullah*/Thackston, C.II., s. 372; *Reşîdüddin Fazlullah*/İsmail Aka, s. 119. Christoper P. Atwood, Muçi'nin 1275 yılına kadar Kararunaları yönettiğini belirtmektedir. Christoper P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and The Mongol Empire*, Indiana University, Bloomington, Facts On File, 2004, s. 447.

⁶⁷ İsmi geçen Buka'nın kısa zaman önce hapse atılan Abdullah'ın oğlu Buka olma ihtimali bulunmaktadır. *Reşîdeddin Fazlullah*/Thackston, C.II., s. 373.

Melik Nasîreddîn Sicistânî'nin oğlu Şâh Ali'nin hizmetinde bulundular. Fakat davranışları sonucunda Kûhistân'da da istenmeyen bir topluluk haline geldiler ve oradan da ayrılarak Herât'a gittiler. Melik Fahreddîn Kert onlara Herât'ta bir yer verdi. Herât sakinlerinin reislerini yanına çağırdı ve her mahallede iskân ettirdiği Neküderî topluluklarının başına onlardan birisini tayin etti. At, silah ve giysi vererek Neküderîleri kendisine tabi kıldı. Ardından onları vilayet merkezine özellikle de Kûhistân, Ferâh ve Sicistân'ın muhafazasına memur etti.⁶⁸

Neküderîler bir süre bu mevzilerde yağma yaptılar ve çoğu Müslümanlardan müteşekkil ahaliyi katlettiler. Kısa zaman sonra Horasan tarafından Neküderîlerin zulmüne uğrayanlar Gazan Han'ın dergâhına kadar gidip Neküderîlerden dert yandılar. Gazan Han 699 (1299-1300) yılında Mâzenderân'da bulunan kardeşi Şehzâde Ölceytü'ye bu topluluğu cezalandırması için yarlıg gönderip ordusu ile Herât'a gitmesini ve Neküderîleri Melik Fahreddîn'den istemesini; eğer onları göndermekten kaçınırsa veya bahane ararsa Herât şehrini kuşatmasını, Neküderîleri, Gûrluları, Sencerîleri ve fitne ile şer ehlini kökünden sökerek perişan etmesini, şehrin fethinden sonra da halka zahmet vermemesini buyurdu. Gazan Han'ın yarlıgı ulaştığının ertesi günü Mâzenderân'dan Nişâbûr'a gelen Şehzâde Ölceytü, Melik Fahreddîn'in huzuruna elçi yollayıp: *"Eğer vilayetinin sağlam kalmasını istiyorsan Emir Buka, Mahmud Şâh, Emir Ali ve Neküderî ordusunun yüzlük ve binlik emirlerini benim huzuruma gönder."* dedi. Elçi, Herât'a gelip Ölceytü'nün isteklerini Melik Fahreddîn'e sunduğu zaman, Melik endişelendi. Buka ile birlikte Neküderî emirlerini çağırıp: *"Şehzâde Ölceytü bir ordu ile geliyor. Benim iznim ve fermanım olana kadar hiçbir tarafa gitmeyeceğinize dair bana söz vermeniz gerekiyor."* dedi. Neküderîler, Melik Fahreddîn ferman vermediği sürece Şehzâde Ölceytü'nün huzuru da dâhil hiç bir yere gitmeyeceklerine dair eski bir Moğol geleneği olan kılıç, su ve altın üzerine yemin içtiler. Ertesi gün Melik Fahreddîn, Şehzâde'nin elçisini çağırdı ve Buka ile diğer Neküderî emirlerinin Afganistan'a yağmaya gideli bir ay olduğunu ve geldikleri zaman onları Şehzâde Ölceytü'nün kulluğuna getireceğini söyledi. Elçi geri dönüp Melik Fahreddîn'den işittiklerini Ölceytü'ye arz etti. Ölceytü, Melik'in sözlerinin yalan olduğunu ve kendisini oyalamaya çalıştığını biliyordu. Melik Fahreddîn ile arasında Neküderîleri teslim etme meselesinin böyle sonuçlanması üzerine Şehzâde, Herât'ı kuşattı. Melik Fahreddîn şehri terk

⁶⁸ Seyfi Herevî, *Târîhuâme-i Herât*, s. 431,432; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, C. V., s. 398,399; Gıyâseddîn b. Hü mâleddîn Hüseyinî Hândemir, *Habîbü's-Siyer*, C. III., (Neşr.: Muhammed Debîr Siyâkî), Tehrân 1362, s. 150.

ederek Amân Kûh (Eskelce Kalesi) kalesine kaçtı.⁶⁹ Şehzâde Ölceytü bir orduyu kaleye gönderip cenk etti. Muhasara altındaki kaleyi savunamayacağını anlayan Melik Fahreddîn, gece yirmi süvari ile dışarı çıkıp Gûr tarafına yöneldi. Ölceytü ordusuyla birlikte Herât kapısına gelip on üç gün muhasara ettikten sonra şehrin imam ve şeyhleri Şehzâde'den çıkış izni istediler. Şehzâde onları bağışlayıp kuşatmayı kaldırdı. Yapılan anlaşma sonrası Şehzâde bölgeden ayrılırken Melik Fahreddîn, Herât emiri olarak görevine devam etti. Ölceytü, Şehzâdeliği sırasında kendisine karşı gelen Melik Fahreddîn ve Neküderilerin davranışlarını hiçbir zaman unutmayacak ve tahta oturur oturmaz Melik, Neküderiler ve Herât için düşüncelerini açık edecekti.⁷⁰ Bertold Spuler seferin sebebini Neküderilerin yok edilmesi olarak görmekte ve seferin hedefine ulaştığını iddia etmektedir. Ancak sonraki yaşananlardan Neküderilerin hâlâ bölge siyasî hayatında faal olduğunu görmekteyiz.⁷¹

Seyf-i Herevî'de ayrıntıları ile anlatılan bu vaka Reşidüddîn tarafından kısa da olsa biraz farklı bir şekilde ele alınmıştır. Reşidüddîn, 698 senesinin Şaban (Mayıs 1299) ayının ilk günlerinde Tarım taraflarında oturmakta olan Karaunalardan Buka önderliğinde bin kişilik birliğin kaçtığını ve Irak yoluyla gidip Yezd ve Kirmân sınırlarından geçerek yollarda yağma yaptıklarını ve Neküderilerin Bînî-Gâv'ına vardıklarını aktarmaktadır. Müellif'in Buka'yı Karauna yöneticisi olarak görmesi ve Bînî-Gâv'da Neküderiler ile birleştiğini iddia etmesi Karaunalar ile Neküderilerin aslında aynı taife olmadığı ve birlikte hareket eden iki ayrı topluluk olduklarını akla getirmektedir.⁷²

Siyasî vakalarda isminden sıklıkla söz ettiren Neküderiler yakaladıkları her fırsattan yararlanmayı da ihmal etmemişlerdir. Gazan Han'ın Şam'a doğru yönelmesi üzerine Neküderilerin bu dönemdeki lideri olan Kutlug Hoca 700 (1300-1301) yılında Fârs'ın boş kalmasını fırsat bilip oralara saldırmaya cesaret

⁶⁹ Herât şehrinin güney batısında dört fersah mesafedeki Amân Kûh (Eskelce) Kalesi, Melik Fahreddîn'in (1285-1307) ait olduğu Kert Hanedanlığı döneminde inşa edilmiştir. Barthold, *a.g.e.*, s. 107; Kert Hükümdarı Melik Gıyâseddîn'in oğlu Emir Gûrî'ye Eskelce adında bir hisar yaptırmıştır. Mustafa Şahin, *Ortaçağ'da Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timûrluların Yıkılışına Kadar)* (961-1507), Basılmamış Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2013, s. 434.

⁷⁰ Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 431-437; Muînüddîn Muhammed Zemçî İsfizârî, *Ravzâtü'l Cennât fî Enşâf Medîneti Herât*, C.I., (Tash.: Muhammed Kâzım İmâm), İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tehrân 1338, s. 435,436; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ*, C. V., s. 399, 400; Hândemir, *Habîbü's-Siyer*, C. III., s. 151; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 176.

⁷¹ Spuler, *a.g.e.*, s. 110, 111.

⁷² Reşidüddîn Fazlullâh/Behmen Kerimî, C. II., s. 937; Reşidüddîn Fazlullah/İsmail Aka, s. 275.

etti.⁷³ Kutlug Hoca bölgenin hâlini görünce on bin kişilik ordusunu Abaci Gürkan, Buka Yarguci ve Neküder Bahadır ile Fârs'a gönderdi. Bu ordu Fârs'a giderken ilk önce Kirmân'dan geçmesi gerekliydi. Neküderiler bu zamanda perişan bir halde olan Kirmân'ı aşarak Fârs'a gittikten sonra bölgeyi yağmaladılar.⁷⁴

Neküderî yöneticisi Kutlug Hoca'nın emriyle seferler düzenleyen Neküderî emirlerinin yanında bir de Herât emiri Melik Fahreddîn'in ordu saflarında mücadele eden büyük bir Neküderî grubu bulunmaktaydı. Melik, Neküderî askerlerini düzenlediği seferlere götürüyor ve çevresinde kendisine muhalif gördüğü şehir yöneticilerini sahip olduğu askeri kuvvetle hizaya getirmekte hiçbir sakınca görmüyordu. Melik'in hâkimiyet sahasını genişletme ve otoritesini kabul ettirme çabalarının olduğu bir dönemde İsfizâr melikleri Melik Hüsâmeddîn ve Melik Rükneddîn, Melik Fahreddîn'e sürekli muhalefet ediyor ve hiçbir zaman haraçgüzar olmayı kabul etmiyorlardı. Bunun üzerine 701 (1301-1302) yılında Melik Fahreddîn ordusu ile İsfizâr'a gitti. Oraya ulaştıktan birkaç gün sonra Melik Hüsâmeddîn ölmüş ve kardeşi Melik Rükneddîn mukavemet etmek için asker toplamıştı. Melik Rükneddîn, bir süre harp ettikten sonra İsfizâr'dan kaçtı. Ertesi gün Melik Fahreddîn de şehrin önünden geri çekildi. Melik Fahreddîn ikinci defa harp için İsfizâr'a gittiğinde birkaç günlük harbin ardından Melik Rükneddîn'in askerlerinden çoğunu öldürüp geri döndü. Melik Fahreddîn Neküderî, Herevî ve Gûrlulardan müteşekkil ordusu ile üçüncü defa İsfizâr'a gitti. Kısa zaman önce Irak ve Kûhistân üzerinden Herât'a gelip yerleşerek Melik Fahreddîn'in ordularında görev yapmaya başlayan Neküderîler onun kendilerine vermiş olduğu nimetlerden ziyadesiyle yararlandılar. Bunun karşılığında ise savaş meydanlarında sergilemiş oldukları cesaretleriyle bölgede Kert Hanedanı'nın gücüne güç kattılar.⁷⁵

Herât emiri Melik Fahreddîn ve Neküderîler için işler her zaman böyle yolunda gitmeyecekti. Çünkü Gazan Han'ın vefatından sonra İlhanlı tahtına oturan Ölceytü Sultan'ın Neküderîler ve Melik Fahreddîn hakkındaki olumsuz düşünceleri şehzâdeliği süresince sınırlı kalmamıştı. Ölceytü, şehzâdeliği döneminde kendisine kılıç çeken Melik ve yandaşları olan Neküderîler hakkındaki asıl planlarını İlhanlı tahtına oturduğu gün açık edecek ve Danişmend Bahadır ile büyük bir orduyu Herât'a göndererek yapılanların intikamını almak isteyecektir. Ölceytü Sultan:

⁷³ *Reşîdüddîn Fazlullâh/Behmen Kerîmî, C. II., s. 773; Reşîdüddîn Fazlullâh/İsmail Aka, s. 119.*

⁷⁴ Vassâf'ın bu seferdeki komutanlar arasında verdiği Abaci Gürkan ilerleyen dönemlerde Neküderîlerin en önemli komutanlarından biri olacaktır. Vassâf, *Târîh-i Vassâf*, s. 201,202.

⁷⁵ Seyf-i Herevî, *Târîhnâme-i Herât*, s. 443,444.

“*Melik Fahreddîn bana kılıç çekti ve Herât halkı benimle savaştı. Hak Teâlâ’nın saltanatı bana emanet ettiği günde huzurumuza gelmedi, boyun eğmedi, hizmet etmedi ve bağlılığını sunmadı. Şimdi cesur emirlerimden bir tanesinin ordusuyla Herât’a gitmesini, Melik Fahreddîn’i bölgede toplanmış bulunan Neküderiler ile huzurumuza getirmesini, sikke ve hutbelerde büyük lakaplarımız ve ismimizin yazılmasını istiyorum.*” dedi.⁷⁶ Ölceytü Sultan’dan aldığı emir doğrultusunda ilerleyen Danişmend Bahadır, Herât Ovası’na ulaştı. Ardından ordusunun önde gelen emirlerinden iki kişiyi Melik Fahreddîn’in huzuruna gönderip: “*Âdil Padişah Ölceytü Sultan’ın hükmüyle Neküderileri bana teslim et ve Câm ile Serâhs’dan Herât’a getirip yerleştirmiş olduğun halkın yurtlarına dönmelerine izin ver.*” dedi.⁷⁷ Ancak Melik Fahreddîn kendisinden istenen Neküderileri teslim etmeyeceğini söyleyerek Bahadır’ın bu talebini reddetti.⁷⁸

Danişmend Bahadır aldığı olumsuz cevap karşısında savaş hazırlıklarına başladı. Danişmend Bahadır, Herât’a ulaşmadan önce Melik Fahreddîn’in hükmüyle Herât vilayetinde Kâdılkudât olan Mevlânâ Veciheddîn Neseî, bir fırsatını bularak Herât’tan ayrılmış, Nişâbûr’a ulaştığı zaman da Danişmend Bahadır’ın huzuruna çıkmıştı.⁷⁹ Ardından Melik Fahreddîn ile bir miktar Neküderî hırsızın şehir halkını helak ettiğini söyleyerek onu Herât’ı muhasara etmeye ve Melik ile savaşmaya teşvik etmişti. Baştan beri Herât’ı kuşatmayı düşünen Danişmend Bahadır aradığı fırsatı yakalamıştı. Ancak kuşatmanın uzun ve çetin bir süreç olduğunu bilen Bahadır, Melik ile anlaşma yolunu seçip Amân Kûh Kalesine çekilmesi şartıyla Herât’a sahip olmaya gayret gösterdi. Nihayetinde aldığı ahidnâme ile Amân Kûh kalesine gitmeyi kabul eden Melik, Herât’ı Gûrlu emirlerinden Muhammed Sâm’a emanet etti. Muhammed Sâm ile Emir Danişmend Bahadır arasında Herât şehrinde süren üstünlük mücadelesi Sâm’ın Bahadır’a kurmuş olduğu pusu ile sonuçlanmış ve Bahadır öldürülerek büyük bir İlhanlı emiri tedbirsizliğinin kurbanı olmuştur. Nihayetinde Neküderileri ele geçirmek ve Melik Fahreddîn’e bir ders vermek gayesiyle başlayan bu sefer Neküderiler yakalanamadan ve Emir Bahadır’ın suikast sonucu öldürülmesinin ardından başarısızlıkla neticelenmiştir. Ancak kısa zaman sonra Ölceytü Sultan’ın emriyle bölgeye gelen Bahadır’ın oğlu Emir Bucay, Muhammed Sâm’ı öldürerek

⁷⁶ Hâfız-ı Ebrû, *Ẓeyl-i Cami’ü’t-Tevârih-i Reşidî*, (Neşr: Hânâbâ Beyânî), Tehrân 1318 (1938), s. 19,20; Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 461, 462.

⁷⁷ İsfizârî, *Ravzâtü’l-Cennât*, C.I., s. 442; Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 463.

⁷⁸ Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 464; Hâfız-ı Ebrû, *Ẓeyl-i Cami’ü’t-Tevârih*, s. 20,21; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü’s-Safâ*, C. V., s. 444,445.

⁷⁹ Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 465.

Emir Yasavul ile birlikte Horasan'ın tamamını uzun bir süre huzur ve refaha kavuşturdu.⁸⁰

712 (1312-1313) yılında Çağatay Hanı Kebek, ulusunu içerisine düştüğü kargaşadan çıkararak büyük kardeşi, bu sırada Neküderîlere ve Hindistan boylarına hâkim olan İsen Buka'ya haber yolladı ve onu Çağatay tahtı için davet etti. İsen Buka küçük kardeşi İtkul'u kendi yerine Neküderîlerin başına geçirdi ve Binî-Gâv yurdundan ayrıldı.⁸¹ 713 (1313-1314) yılına gelindiğinde Duva'nın torunu ve Neküderîlerin idarecilerinden Kutlug Hoca'nın oğlu Şehzâde Davud Hoca, Gazne'yi ele geçirip çok sayıda asker ile Horasan sınırına yöneldi. Neküderîlerin yöneticisi Kutlug Hoca, oğlu Davud Hoca'yı Gazne ve Germîr hududundaki su kenarına göndermiş ve Şâburgân'ın uzak bir sınır bölgesini kendi vekili olarak ona yaylak ve kışlak yapmıştı. Neküderî emiri Abaci'nin oğlu, Duva'nın damadı Timur Gürkan ve Neküderîlerden bir taife bu bölgelerde hayvan otlatıyorlardı ve Davud Hoca'nın askerleri yüzünden sıkıntıya düşüp zarara uğruyorlardı. Bundan dolayı Ölceytü Sultan'a bir mektup gönderip yapılacak yardım sonrası Davud Hoca'yı kovabileceğini ve kendisiyle birlikte olan güçlü ve atılgan savaşıclardan oluşan yirmi bin kişilik ordusuyla Sultan'a karşı kulluğunu artıracakını bildirdi. Ölceytü Sultan, civardaki askerlerinden gücü yetenlerin Timur Gürkan'a yardım etmesini buyurdu. 1312 (711) yılının başlarında Timur, yanındaki Neküderîleriyle birkaç şehzâdenin desteği ve ayrıca Horasan ordularından aldıkları yardımla Davud Hoca'yı yurdundan attılar. Davud Hoca, kaçarken Amuye ırmağından karşıya geçti ama bu sırada üç bin adamı boğuldu; geride kalan evleri ise Timur ve Neküderîler tarafından yağmalandı.⁸²

706 (1306-1307) yılında Herât muhasarası sırasında Amân Kûh Kalesi'nde ölen Melik Fahreddîn'in ardından Kert Hanedanlığı'nda çift başlılık meydana gelse de 707 (1307-1308) yılında Ölceytü Sultan'dan yarlıg alan Melik Fahreddîn'in kardeşi Melik Gıyâseddîn, Herât ve çevresinin yeni yöneticisi olarak görev yapmaya başlamıştı. Aslında Neküderîler ile Kert Hanedanlığı arasındaki iyi ilişkiler geride kalmış ve bu yönetim değişikliği bir süreliğine bölgedeki iki gücün sorunlar yaşamasına sebep olmuştu. 716 (1316-1317) yılında Melik Gıyâseddîn,

⁸⁰ Ömer Subaşı, "Ölcâyâtü Sultan Dönemi Herât Muhasarası ve Siyasî Vakalar", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 43 Spring I. 2016, s.296-308.

⁸¹ Ebû'l Kâsim Abdullâh b. Ali b. Muhammed Kâşânî, *Târih-i Olcâyâtü Sultân*, (Neşr.: Mehîr Hambelî), Tehrân 1348 (1969), s. 149,150; Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu, (İnceleme ve Çeviri)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, s. 182,183.

⁸² Kâşânî, *Târih-i Olcâyâtü Sultân*, s. 152,201; Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 595-598.

hisarında bir ay kalıp dinlendikten sonra kaleden dışarı çıkarak İsfizâr sınırına ulaştığı zaman kulağına Neküderî yöneticilerinden Avcı Bala isimli bir emirin kendi hanesini Kûhistân'dan Germşîr'e götürdüğü haberleri geldi. Ayrıca o an itibarıyla İsfizâr sınırına üç fersah mesafede yağma yaptığını ve ertesi gün de Melik'e saldırma niyetinde olduğunu öğrendi. Melik Gıyâseddîn gelişmelerden haberdar olduktan bir gün sonra süvari ve piyadelerden müteşekkil bir ordu meydana getirip Avcı Bala'nın arkasından gönderdi. Avcı Bala'nın karargâhına yarım fersah kala meşhur savaşçıların dinlenip soluklanması için eğlenceler düzenlenip davulların çalınmasını buyurdu. Bu sırada Avcı Bala, Neküderîlerden oluşan bin kişilik bir süvari birliği ile onları karşıladı. O gün akşam namazına kadar her iki taraf da şiddetle mücadele etti. Melik namazdan sonra bütün ordusunu Avcı Bala'nın kuvvetleri üzerine gönderdi ve Neküderîlerden çoğunu katletti. Avcı Bala, Melik Gıyâseddîn ve askerlerinin cesaretini görünce harp etmekten yüz çevirdi. Bundan dolayı da Neküderî askerlerinin yenilgisi kaçınılmaz oldu. Avcı Bala, çocuklarını, kadınlarını, sürülerini ve otağını arkada bırakarak kaçtı. Hatunlar ve çocukların çoğu Melik Gıyâseddîn'in askerlerine esir düştü. Melik, Neküderîlere yaşatmış olduğu bu ağır yenilgiden bir gün sonra muzaffer bir şekilde sınırsız ganimet ve sayısız esirle Herât şehrine doğru hareket emri verdi.⁸³

İlk bakışta yaşananlardan Neküderîler ile Herât emiri Melik Gıyâseddîn arasındaki sorunlar büyüyerek devam edecek gibi görünse de meydana gelecek olan bir isyan bölgenin iki önemli gücünü yine aynı safta buluşturacaktır. Çağatay Hanlığı'nın Horasan üzerindeki emellerini bu dönemde harekete geçiren Çağatay şehzâdeleri Kebek ve Yesavur birkaç kez Horasan'a akınlar düzenlemiş ve bölgeyi yağmalamıştı. Ölceytü Sultan bu mevzulara bir son vermek için Şehzâde Ebû Saîd'i Horasan'a tayin edince gidişatı değiştiren bir olay gerçekleşti. Çağatay şehzâdesi Yesavur, taraf değiştirdi ve maiyeti ile birlikte İlhanlı şehzâdesi Ebû Saîd'e sığındı. Ölceytü Sultan bunu haber alınca Yesavur'a izin vererek onun Belh, Kûhistân, Kabil'den Kandahâr ve Germşîr'e kadar olan bölgelere yerleşmesine müsaade etti. Ancak Çağatay şehzâdesi Kebek, Yesavur'un peşini bir türlü bırakmadı. Ölceytü Sultan, Kebek'in niyetini öğrendikten sonra Yesavur'a yardım amacıyla Ali Kuşçi ve Kurmişi gibi komutanların idaresinde bir ordu gönderdi. Bu komutanlar Herât taraflarından Mâverâünnehir'e doğru yöneldiği sırada Herât emiri Melik Gıyâseddîn de Neküderî, Gûrlu, Belûcî, Halac ve Sencerîlerden

⁸³ Seyf-i Herevî, *Târîhnâme-i Herât*, s. 637, 638.

oluşan ordusuyla onlar ile birlikteydi. Nihayetinde müttefik İlhanlı kuvvetleri Kebek'i yenerek Ceyhun'un doğusuna attılar.⁸⁴

Ölceytü Sultan'ın son dönemlerinde Badgis ve çevresine yerleşen Yesavur, Sultan'ın ölümünden hemen sonra yeni sultan Ebû Saîd'in çocuk yaşta olmasını fırsata çevirmek istedi. Tam da bu sırada Şehzâde Yesavur'un beklediği fırsat doğdu. 718 (1318-1319)'de Kıpçak hanı Özbek Han ve güneyde Memlûklü askerleri ansızın İlhanlı topraklarına saldırdılar. Çıkan bu kargaşadan yararlanmak isteyen Yesavur, Sultan Ebû Saîd'e karşı isyan etmeye karar verdi. Aynı yıl içinde Yesavur, Kandahâr ve Gernsîr tarafından Sîstân'a doğru hareket etti. Oraya vardığında bölgenin valisi olan Melik Nâsireddîn'e vaat, korkutma, gözdağı ve tehdit içeren bir mektup yazdı. Mektup, kendisine ulaştığı zaman Nâsireddîn kaygılandı. Ardından itaat etmeyi ve harağgüzar olmayı kabul etti. Sonrasında Sîstân vilayetinin malını gerektiği şekilde harcaması için Şehzâde Yesavur'un huzuruna yolladı.⁸⁵

Bu esnada dönemin en önemli Neküderî yöneticilerinden birisi olan Abaci'nin oğlu Timur Gürkan bir mektup gönderip: “*Ben meşhur birkaç Neküderî emiri ve bütün Neküderî askerleri ile Yesavur'un can ve malını arzu etmekteyiz. Ayrıca onu yakalamak için de bir fırsat kollamaktayız.*” diyerek Melik Nâsireddîn'i fikrinden döndürmeye gayret etti. Melik, almış olduğu bu mektup vasıtasıyla konuya vakıf olduğu zaman harp hazırlıkları yaptı ve mal tahsisi için yanında kalan Yesavur'un elçilerinden üç tanesini katletti. Bu sırada Yesavur, Sîstân'a on fersahtan fazla yaklaşmadı. Sîstân'ı muhasara etme niyeti vardı. Ancak Neküderîlerin hainliğinden ve hilelerinden haberdar olunca Sîstân'ı terk edip Neküderîlerin otağlarına yönelerek onların serdarı olan Neküderî emiri Timur Gürkan'ı yakalayıp katletti. Ardından kendi otağına geri döndü ve Horasan taraflarındaki karışıklıklar ile meşgul olmak için o tarafa yöneldi.⁸⁶

Şehzâde Yesavur, 718 yılının Cemâziyelâhir'inin⁸⁷ (Ağustos 1318) ortasında kalabalık bir ordu ile Horasan'a doğru harekete geçti. Yesavur, Herât Meliki

⁸⁴ Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 643; Kâşânî, *Târih-i Olcâyâtü Sultân*, s. 214.

⁸⁵ Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 674,675; Hâfiz-ı Ebrû, *Şeyl-i Cami'ü't-Tevârîh*, s. 89.

⁸⁶ Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 676,677; Hâfiz-ı Ebrû, *Şeyl-i Cami'ü't-Tevârîh*, s. 90; Kemâleddin Abdürrezzâk b. Celâleddin İshâk es-Semerkindî, *Matla'ü's-Sa'deyn ve Mecma'ü'l-Bahreyn*, (Neşr.: Abdülhüseyin Nevâî), Tehrân 1974, s. 35,36; Hândemir, *Habîbü's-Siyer*, C. III., s. 202,203; Ömer Subaşı, “Horâsân'da Siyasî Hayat ve Şehzâde Yesâvur İsyanı”, *Manas Journal of Social Studies*, C. V., sy. I., 2016, s. 290.

⁸⁷ Hâfiz-ı Ebrû'ya göre bu olay Cemâzeyilevvel ayında vukua bulmuştur.. Hâfiz-ı Ebrû, *Şeyl-i Cami'ü't-Tevârîh*, s. 91.

Gıyâseddîn'e vaatleriyle dolu bir mektup göndererek yanına çekmeye gayret etti. Ancak Melik kedisine yapılan teklifleri kabul etmedi.⁸⁸ Sefer hazırlıkları tamamlandığı zaman Şehzâde Yesavur, Mâzenderân'a gitmek için harekete geçti ve 718 yılının Recep ayında (Ağustos-Eylül 1318) ordusuyla Herât Ovası'ndan geçti. Melik Gıyâseddîn, Herât'ın kapılarını isyancılara kapattı. Yesavur'un giriştiği Mâzenderân istilasından geri dönüşünde Herât'a saldırma niyetinde olduğunu öğrenen Melik Gıyâseddîn, gerekli tedbirleri almak amacıyla İsfizâr ve Herât'a gitti. Bölgedeki kalelerde bulunan adamlarını getirmek niyetiyle at sürdü. Neküderî, Afgan, Halaç, Belûcî ve Gûrlulardan topladığı bir orduyu kendi yanında şehre getirdi.⁸⁹

Bu sırada Şehzâde Yesavur'un önemli komutanlarından Emir Mübârekşâh, 719 yılının Safer ayının on birinde (3 Nisan 1319) ordusu ile geceleyin Baştan Deresi'ne geldi ve Çarşamba günü sabah Kahdestân'da Belûcîlerin otlamakta olan koyunlarını sürüp götürdü. Melik Gıyâseddîn, Emir Abaci komutası altında Neküderîleri ve savaşçı Gûrluları o tarafa gönderdi. Bu sırada Belûcîlerin şefi olan Şâh Belûc yanındaki birkaç kişiyle muhalifler ile Kahdestân'da harp etmekle meşgul olduğu vakit şehirden Emir Abaci'nin idaresinde, Neküderî, Gûrlu ve Herevîlerden oluşan bin kişilik bir ordu geldi. Şehirden süvari ve piyade yardımı geldiği sırada Emir Mübârekşâh'ın ordusu yavaş yavaş geri çekiliyordu. Melik'in askerleri de takip amaçlı onların arkasından gidiyordu. Karoh Deresi yakınına ulaşana kadar yollarına devam ettiler.⁹⁰ Herât ordusu onların arkasından gitmeye çok hevesliydi. Ancak Neküderî emiri Abaci, Melik Gıyâseddîn'in hükmü gereğince onlara mani oldu ve gitmelerine müsaade etmedi.⁹¹

⁸⁸ Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 684,685; Hâfız-ı Ebrû, *Ẓeyl-i Cami'ü't-Tevârih*, s. 94,95; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, C. V., s. 489; İsfizârî, *Ravzâtü'l Cennât*, C.I., s. 474.

⁸⁹ Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 695,696.

⁹⁰ Seyf-i Herevî, *Târihnâme-i Herât*, s. 696,697; Hâfız-ı Ebrû, *Ẓeyl-i Cami'ü't-Tevârih*, s. 107; İsfizârî, *Ravzâtü'l Cennât*, C.I., s. 478.

⁹¹ 719 (1319) yılında Herât ve çevresinde bu olaylar yaşanırken farklı bir Neküderî grubu Yezd ve çevresinde faaliyet içerisindeydi. Sultan Ebû Saîd'in emri doğrultusunda Emir Muhammed, Yezd'in idaresini el aldığı zaman Sistân yakınlarından Nevruz, Tümen ve Körpe (Körbe) isimli üç yöneticinin komutasında seksen Neküderî Yezd'e saldırdı. Bunu haber alan Emir Muhammed altmış askerini yanına alarak Neküderîlerin kampına doğru at sürdü ve hiç vakit kaybetmeden onlara saldırdı. Neküderîler giriştikleri mücadele sırasında ellerinden geldiği kadarıyla Emir Muhammed ve adamlarına karşı direndiler. Ancak Yezdîlerin karşısında dayanamayan Neküderîler kurtuluşu kaçmakta buldular. Emir Muhammed, Neküderîleri takip etmeye başladı ardından Neküderî yöneticilerinden Nevruz'u öldürdü ve Körpe'yi de esir aldı. Emir Muhammed, Körpe'yi demir bir kafesin içerisine koydu; Nevruz'un ise boynunu vurdurdu ve kafasını Sultan Ebû Saîd'e gönderdi. Dağılmış bir şekilde geri çekilen Neküderîler yeniden toparlandılar ve ölenlerin intikamını almak için dört yüz atıyla yola çıktılar. Neküderîlerin hareketini haber alan Emir Muhammed onlarla savaşmak için yetmiş savaşçıyla şehirden dışarı çıktı. Yapılan mücadele sırasında Emir,

Şehzâde Yesavur isyanı sırasında Herât ve çevresini koruyan Melik Gıyâseddîn'in ordularında görev yapan Neküderîlerin emiri Abacı'nın Kert Hanedanlığı'na hizmeti bununla da sınırlı kalmayacak ve ilerleyen yıllarda da kendisine verilen görevleri başarıyla yerine getirecektir. 721 Rebîülevvel'de (Mart-Nisan 1321) Melik Gıyâseddîn'in oğlu Melikzâde Şemseddîn'in fermanı ile Herât ordusu Ferâh'ı yağmalayıp Ferâhlılar ve Belûcilerden çok kişiyi katletti. Kısa zaman önce Horasan İlhanlı emiri Hüseyin, Herât askerleri için beş yüz eşek yükü yemin temin işini Ferâh emiri Melik Yınaltegin'e havale etmişti. Melikzâde Şemseddîn, Emir Hüseyin'in altamgasını Yınaltegin'e göndererek Emir'in buyruğunun yerine getirilmesi ve belirlenen iaşenin Herât'a gönderilmesini istedi. Melik Yınaltegin kendisine bu haberi getiren elçileri çağırıp: *"Bilinsin ki ben bu vilayetin mal ve yeminden hiçbir şeyi Herât'a vermeyeceğim."* dedi. Elçiler Herât'a gelerek orada işittikleri sözleri Melikzâde Şemseddîn'e iletiler. Melik duydukları karşısında çok kızdı ve ertesi gün Emir Abacı'yi iki bin Neküderî süvari ile Ferâh'a saldırmaya memur etti. Abacı ve Neküderî emirleri Ferâh hududuna ulaştıkları zaman iki gün boyunca Ferâh ve çevresine saldırarak yaklaşık yirmi bin koyun ve çok sayıda ganimet ele geçirdiler. Bu sırada yağmaladıkları bir hisarda yaklaşık yetmiş Belûcîyi katlettiler. Bu durumdan haberdar olunca Yınaltegin derhal Ferâh askerlerinin tamamını piyade ve süvari yaptı. Ardından savaşmak niyetiyle şehirden dışarı çıktı. İki ordu karşılıklı saf tuttular. Bu sırada Neküderîlerden birkaç süvari öne çıkarak Ferâhlıları bu savaştan vazgeçirmeye çalıştırlarsa da Yınaltegin Neküderîlerin sözlerini işittiği zaman sinirlenerek hemen öne atıldı. Otağının ve askerinin reisleri şüphe ve biraz da muhalif düşünceleriyle Yınaltegin'e Melikzâde Şemseddîn'in askerlerinin yani Neküderîlerin sayılarının çok olduğunu ve bundan dolayı da mücadele için öne atılmamasını söylediler. Ferâh'ın önde gelen kişilerinden bu sözleri duyunca Yınaltegin endişelendi ve bir saat sonra geri çekilme kararı aldı. Neküderîler onun çekilmesinden hoşnut oldular. Ertesi gün hadsiz ve hesapsız ganimet ve çok sayıda esir ile geri döndüler ve dört gün sonra Herât'a Melik Şemseddîn'in huzuruna vardılar.⁹²

Neküderîleri yenilgiye uğrattı ve Neküderî yöneticilerinden Tümen'i öldürdü. Emir Muhammed şehre geri döndü ve Tümen'in başını İlhanlı merkezine gönderdi. Bu savaşlardan sonrada Emir Muhammed muhtelif zamanlarda Neküderîler ile mücadeleye girişti ve on üç-on dört yıl içerisinde onlarla yirmi bir savaş yaptı. Hândemir, Habîbü's-Siyer, C. III., s. 276; Ahmed b. Hüseyin b. Ali Kâtib, *Târîh-i Cedîd-i Yezd*, (Neşr: İrec Eşâr), Tehran 1345, s.82,83; Seyf-i Herevî, *Târîhnâme-i Herât*, s. 697.

⁹² Seyf-i Herevî, *Târîhnâme-i Herât*, s. 783-786.

Sonuç

Moğol tarihi boyunca isimleri kan ve ölümle özdeşleşen Neküderiler, alelade giysiler ve deriden zırhlarıyla dur durak bilmeden Hürmüz Boğazı'ndan Hindistan sınırına kadar neredeyse bütün şehir ve yerleşim yerlerinde bir asır boyunca yöre halkını yağma ve çapulla baskı altına aldılar. Bu topluluk XIII. yüzyıl sonrası kaleme alınan Farsça kaynaklarda, Ermeni-Gürcü tarihlerinde ve seyyahların gezi notlarında isminden sıklıkla söz ettirmişti. Ögedey Kağan'ın emri doğrultusunda Deşt-i Kıpçak'tan gelerek Afganistan'a yerleşen Neküder Noyan'ın sevk ve idaresindeki birliklerle Sistân taraflarında başına buyruk hareketlere girişmesi sonraki dönemlerde yaşanacak yağma ve ölümlerin birer habercisiydi. Neküderiler zaman zaman kendi çıkarları için bölgedeki idarecilerin emirleri doğrultusunda devlete hizmet etmek zorunda kaldılar. Ancak İlhanlı tabiiyeti altında Gazan Han tarafından Irak'a yerleştirilen bir grup Neküderî, bölgeyi terk etmeyi tercih ederek yurt arayışına girişmişleri kendileri için yeni bir dönemin başlamasına da ön ayak oldu. İstila ve yağmayla hayatlarını idame ettiren bu topluluk için kısa zaman sonra Herât'taki Kert Hanedanlığı hizmetine girmek bir kurtuluş vesilesi olmuştu. Çünkü Neküderiler, Kert idareciler vasıtasıyla Herât ve çevresine yerleşerek daha düzenli bir hayat yaşamaya başlamışlardı. Tabii olarak bu, Kertler için de özellikle asker temini açısından bulunmaz bir nimetti. İlhanlı sınırları dâhilindeki faaliyetlerine ara vermeden devam eden bu Neküderî topluluğundan başka farklı Neküderî birlikleri de Kutlug Hoca gibi Çağatay Şehzâdelerinin idaresi altına girmiş ve özellikle Binî-Gâv'da bu Şehzâdelerin idaresinde uzun zaman siyasî hayattaki etkilerini sürdürmüşlerdi.

İlhanlı-Çağatay sınırında siyasî otoriteye karşı ayakta durabilmek için değişken politikalarıyla göçebe yaşam tarzlarını devam ettiren Neküderîleri, tarihi kaynaklar dönem dönem İlhanlı ordu saflarında görev yapan Karaunalar ile bir olarak görmüş ve iki grubu da aynı taife olarak düşünmüşlerdir. Ancak Reşîdüddîn gibi müelliflerin eserleri incelendiğinde Neküderiler ile Karaunaların aslında birlikte hareket eden, aynı coğrafyayı paylaşan, iki ayrı topluluk olduğu sonucuna varmak mümkündür. Ayrıca sonraki yüzyıllarda kaleme alınan eserler tetkik edildiğinde hem Karaunalara hem de Neküderilere rastlanabilmektedir. Öyleyse bundan sonraki adımda Neküderiler ile Karaunaların kesin ayrımı yapılmalı ve Afganistan coğrafyasında bu gün hâlâ hayatlarını sürdüren Hazaralar konusu yapılan bu ayırım sonrası yeniden gözden geçirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Abul Fazl Allâmi, *The Ain-ı Akbari*, (Trans.: Colonel H. S. Jarrett), Vol. II. Calcutta 1891.
- Ahmed b. Hüseyin b. Ali Kâtib, *Târih-i Cedid-i Yezd*, (Neşr.: İrec Efşâr), Tehrân 1345.
- Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, (Çev.: Hrand D. Andreasyan), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.
- Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev.: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.
- Atwood, Christoper P., *Encyclopedia of Mongolia and The Mongol Empire*, Indiana University, Bloomington, Facts On File, 2004.
- Barthold, W., *Tezkire-yi Coğrafiyâ-yı Târih-i İran*, (Terc.: Hamza Serdâdver), Tehrân 1308.
- Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*, (Çev.: Hüseyin Polat), TTK Yay., Ankara 2016.
- Bellew, H.W., *An Inquiry Into The Ethnography of Afganistan*, London 1891.
- Bosworth, Clifford Edmund, *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz, (247/861 to 949/1542-3)*, Costa Mesa, California and New York 1994.
- Boyle, John Andrew, *The Successors of Genghis Khan*, New York and London 1971.
- _____, “The Mongol Commanders in Afghanistan and India According to the Tabaqât-ı Nâsirî of Jûzjânî”, *Islamic Studies, Islamic Research Institute, International Islamic University*, Vol. 2, No.2, Islamabad (June 1963), ss. 235-247.
- Browne, Edward G., *A History of Persian Literature Under Tartar Dominion (A.D. 1265-1502)*, Cambridge 1920.
- Cleaves, Francis Woodman, “The Mongolian Names and Terms in The History of The Nation of The Archers by Grigor of Akanc”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 12, No. 3/4 (Dec., 1949). ss. 400-443.
- Durak, Neslihan, *Hezâreler/Hazaralar*, Malatya 2008.
- Ebû'l Abbâs Muînuddîn Ahmed b. Şihâbuddîn Ebû'l-Hayr Zerkûb-i Şîrâzî, *Şîrâz-nâme*, (Neşr.: İsmâil Vâiz Cevâdî), Tehrân 1310-1350.
- Ebû'l Kâsim Abdullâh b. Ali b. Muhammed Kâşânî, *Târih-i Olcâyâtü Sultân*, (Neşr.: Mehîn Hambelî), Tehrân 1348 (1969).
- Erdem, İlhan, “Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağatay Mücadeleleri”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 3, (1997), s. 106-112.

- Erdoğan, Coşkun, *Hârezmşâh Alâeddin Muhammed Dönemi Siyasî Tarihi (1200-1220)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2016.
- Fahrüddin Ebû Süleyman Dâvûd b. Tacüddin Fahr-i Benâketî, *Târîh-i Benâketî (Ravzat ü'lî'l-elbâb fi tevârîhi'l-ekâbir ve'l-ensâb)*, (Neşr.: Câfer Şiâr), Tehrân 1343 (1969).
- Fasîh Ahmed b. Celâleddin Muhammed Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî*, C. II., (Neşr.: Mahmud Ferruh), Meşhed 1340 (1961).
- Galstyan, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev.: İlyas Kamalov), Yeditepe Yay., İstanbul 2005.
- Gıyâseddin b. Hümâleddin Hüseyinî Hândemir, *Habîbü's-Siyer*, C. III., (Neşr.: Muhammed Debîr Siyâkî), Tehrân 1362.
- Gregory Abûl-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II., (Süry. Çev.: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çev.: Ömer Rıza Doğrul), TTK. Yay., Ankara 1999.
- Gülensoy, Tuncer, Küçüker, Paki, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, İstanbul 2015.
- Güngören, Ömer, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Yol Yayınları, 2015.
- Hâfız-ı Ebrû, *Żeyl-i Cami'ü't-Tevârîh-i Reşidî*, (Neşr.: Hânâbâ Beyânî), Tehrân 1318 (1938).
- Hamdullâh Müstevfî Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, (Neşr.: Abdülhüseyin Nevâî), Müessesesi-i İntişarat-ı Emîr Kebîr, Tehrân 1944.
- _____, *Târîh-i Güzide*, (Çev.: Mürsel Öztürk), TTK. Yay., Ankara 2018.
- Hudûdü'l-Âlem, Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, V. Minorsky, (Çev.: Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul 2008.
- Hussain, Mohammad, *The Hazaras of Afghanistan: A Study of Ethnic Relations*, McGill 2003.
- Kartlis Tskhovreba*, (A History of Georgia), (Trans.: Dmitri Gamq'relidze, Ed.: Roin Metreveli and Stephen Jones), Georgian National Academy of Sciences, Artanuji Publishing, Tbilisi 2014.
- Kemâleddin Abdürrezzâk b. Celâleddin İshâk es-Semerkindî, *Matla'ü's-Sa'deyn ve Mecma'ü'l-Bahreyn*, (Neşr.: Abdülhüseyin Nevâî), Tehrân 1974.
- Konukçu, Enver, "Berke Han", *İA* C. 5. s. 506-507.
- _____, "Ebül-Fazl El-Allâmî", *İA* C. X. s. 313-314.
- Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, (Çev.: Altay Tayfun Özcan), Selenge Yay., 2015.

- Köse, Bayram Arif, “Moğol İstilasının Güney Kafkasya Şehirleri Üzerinde İdarî ve İktisadî Etkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VIII., sy. 41, Aralık 2015, s. 471-484.
- Marko Polo Seyahatnamesi*, C. I. (Yay. Haz.: Filiz Doküman) Kervan Kitapçılık, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Merçil, Erdoğan, *Fars Atabegleri Salgurları*, Ankara 1991.
- Mir Muhammed b. Seyyid Burhâneddin Hâvendşâh Mirhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, 903/1498, C. V., Müessese-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pirûz, Tehrân 1339.
- Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, (İng. Çev.: E.Denison Ross, Türk. Çev.: Osman Karatay), Selenge Yay., İstanbul 2006.
- Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî, Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, (Çev.: Mustafa Uyar), Ötüken Yay., İstanbul 2016.
- Mousavi, Sayed Askar, *The Hazaras of Afghanistan, An Historical, Cultural, Economic and Political Study*, Curzon 1998.
- Muhammed b. Ali b. Muhammed b Şabânkâreî, *Mecma'ü'l-ensâb*, (Neşr.: Mir Hâşim-i Muhaddis), Tehrân 1376.
- Muînüddin Muhammed Zemçî İsfizârî, *Ravzâtü'l Cennât fî Evşâf Medîneti Herât*, C.I., (Tash.: Muhammed Kâzım İmâm), İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tehrân 1338.
- Neamet Ullah, *History of The Afghans*, (Trans.: Bernhard Dorn), London 1836.
- Örs, Derya, *Tarih-i Olcaytu, (İnceleme ve Çeviri)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992.
- Özgüdenli, Osman G., *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009.
- Poladi, Hassan*, The Hazâras, *Mughal Publishing California* 1989.
- Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih, (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev.: İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Kelejani), TTK. Yay., Ankara, 2013.
- Reşidüddin Fazlullah-i Hemedânî, *Câmi'ü't-Tevârih -718/1318-*, C. I., (Yay./Haz.: Behmen Kerîmî), Tehrân 1983.
- Reşideddin Fazlullah, *Câmi'ü't T evârih*, C.II., (Terc.: W.M. Thackston), Harvard Üniversitesi 1998.
- Rüknüddin Baybars el-Mansûrî ed-Devâdâr Mansûrî, *Żübdetü'l-fikre fî târihi'l-hicre*, C. XLII, Beyrut 1998.

- Rybatzki, Volker, *Die Personennamen und Titel Der Mittelmongolischen Dokumente*, Helsinki 2006.
- Schurmann, H. F., *The Mongols of Afghanistan, An Ethnography of The Mongols and Related Peoples of Afghanistan*, Mouton&Co 1962.
- Sağlam, Ahmet, *Suriye’de Hâkimiyet Mücadelesi İlhanlılar-Memlûkler*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017.
- Ser Marco Polo, *The Venetian, Concerning the Kingdoms and Marvels of the East*, (Trans.: Edit, Not, Map and other Illustrations Colonel Henry Yule), London 1875.
- Seyf İbn Muhammed İbn Yakub el-Herevî, *Târihnâme-i Herât*, (Neşr.: Muhammed Zübeyr es-Siddîkî), Calcutta 1944.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350*, (Çev.: Cemal Köprülü), Ankara 1957.
- Subaşı, Ömer, “Horâsân’da Siyasî Hayat ve Şehzâde Yesâvur İsyanı”, *Manas Journal of Social Studies*, C. V, S. 1., 2016, s. 278-303.
- _____, “Olcâyû Sultan Dönemi Herât Muhasarası ve Siyasî Vakalar”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 43 Spring I. 2016, s. 289-311.
- Stepannos Orbelean, *History of the State of Sisakan*, (Trans.: Robert Bedrosian), Long Branch 2015.
- Şahin, Mustafa, *Ortaçağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timûrluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)*, Basılmamış Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2013.
- Şemsüddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a lâm*, C. XV., (Neşr.: Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Beyrut 2003.
- Şerefeddîn Abdullâh b. İzzeddîn Fadlullâh b. Ebû Nuaym Yezdî Şirazî Vassâf, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, (Neşr.: Abdul Muhammed Âyetî), Institute for Humanities an Cultural Studies, Tehrân 2004.
- Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb fî funûni’l-edeb*, C. XXXII., (Tahk.: Abdülmecîd Turhaynî), (Neşr.: Muhammed Ali Beydun), Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Târîh-i Sîstân*, (Tash.: Melikü’s-şuarâ Muhammed Takî Bahâr), (Haz.: Ali Asgar Abdulhay), Dünyâ-yı Kitâb, Tehrân 1381.
- The Târîkh-e Sîstân*, Translated by Milton Gold; Ed.: G. Tucci, Ehsan Yarshater, - Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Roma 1976.

Târîh-i Şâhî-yi Karahutaiyân, (Neşr.: Muhammed İbrahim Bâstânî Pârîzî), Tehrân.

The Encyclopaedia of Islam, New Ed.: C. E. Borworth, E. Van Donzel, W.P.Heinrichs
Ch. Pellat, Volum VII., Leiden-New York 1993.

Üçok, Bahriye, *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler*, İstanbul 2011.

Yazıcı, Orhan “Hazaraların Menşei İle İlgili Yeni Bir Görüş”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sy. 29, 2011, s. 475-492.

Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlı Tarihi*, İstanbul 2017.